

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ- ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ- ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

Άννα Κοντοπίδου (1199030)
Διπλωματική εργασία με θέμα :

Ιστορία Νεοελληνικής Λογοτεχνίας :
η συμβολή του Κ. Θ. Δημαρά

Επόπτες :
Ε. Γαζή
Γ. Παπαθεοδώρου

ΒΟΛΟΣ, 2004

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ & ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»**

Αριθ. Εισ.: 2831/1

Ημερ. Εισ.: 17-05-2004

Δωρεά:

Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ – ΙΑΚΑ

2004

KON

Άννα Κοντοπίδου (1199030)
Διπλωματική εργασία με θέμα :

Ιστορία Νεοελληνικής Λογοτεχνίας :
η συμβολή του Κ. Θ. Δημαρά

Επόπτες :
Ε. Γαζή
Γ. Παπαθεοδώρου

ΒΟΛΟΣ, 2004

Ευχαριστώ τους καθηγητές μου Έφη
Γαζή και Γιάννη Παπαθεοδώρου για
τη πολύτιμη βοήθεια που μου
πρόσφεραν στην εκπόνηση της
διπλωματικής μου εργασίας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<u>Πρόλογος</u>	σελ. 6-7

Α' Μέρος

Η πνευματική του βιογραφία

- 1. Το κοινωνικό – πνευματικό πλαίσιο – η γενιά του '30**.....σελ. 8-11
- 2. Εργοβιογραφία**σελ. 11-17
- 3. «Χειροθεσία» - η διδασκαλία**.....σελ. 18-22

Β' Μέρος

Η μέθοδος της ιστορίας

- 1. Το θεωρητικό πλαίσιο**.....σελ. 23-26
- 2. Το ελληνικό παράδειγμα – το σχήμα της Ι. Ν. Λ**.....σελ. 27-28
 - α) Οι θεματικές διακρίσεις
 - Η δόμηση του εθνικού χρόνου.....σελ. 28-30
 - Λόγια και λαϊκή παράδοση – οι προσμείξεις.....σελ. 30-33
 - β) Η πνευματική και κοινωνική γεωγραφία του νέο ελληνισμού σύμφωνα με το σχήμα της Ι. Ν. Λ.....σελ. 33-38
 - γ) Η σχέση της Ι. Ν. Λ. με παρεμφερείς συνθέσεις.....σελ. 39-41
- 3. Οι αναλυτικές κατηγορίες**
 - α) Το πολιτισμικό και το οικονομικό – κοινωνικό πλαίσιο.....σελ. 41-47
 - β) Η συλλογική και ατομική συνείδηση – τα συλλογικά σώματα και τα συλλογικά φαινόμενα.....σελ. 47-49
 - γ) Ιστορία του ωραίου ή Ιστορία των ιδεών;.....σελ. 49-53
- 4. Τα μεθοδολογικά εργαλεία**
 - α) Ποσοτικές προσεγγίσεις
Ιστορία των κορυφών και Ιστορία των μέσων όρων.....σελ. 53-55

β) Τα «πολλαπλά αίτια» ως εργαλείο για την κατανόηση των πνευματικών φαινομένων.....σελ. 55-56	
γ) Η χρήση της Συγκριτικής.....σελ. 56-60	
5. Το ιστοριογραφικό αποτέλεσμα.....σελ. 61-62	
Επίλογος.....σελ. 63	
Βιβλιογραφία.....σελ. 64-66	

Πρόλογος

Η εργασία που ακολουθεί αφορά έναν από τους μεγαλύτερους κριτικούς και ιστοριογράφους του 20^{ου} αιώνα, το Κ. Θ. Δημαρά και συγκεκριμένα το έργο του *Ιστορία Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Χωρίζεται σε δύο επιμέρους ενότητες, η πρώτη παρουσιάζει τη πνευματική πορεία του Δημαρά, η οποία ξεκινά από τη γενιά του '30, από τη περίοδο δηλαδή όπου ο ίδιος βρίσκεται ουσιαστικά στην έναρξη της συγγραφικής του δραστηριότητας, με περιοδική αρθρογραφία και μελετήματα που αργότερα θα αποτελέσουν το κύριο όγκο της εργοβιογραφίας του.

Ο Δημαράς έρχεται σε επαφή με τα νέα ρεύματα της συγχρονίας του και αναδεικνύει το παρελθόν μέσα από καινοτομίες που παρουσιάζονται παρακάτω. Κύριο χαρακτηριστικό του αποτελούν οι συνεχείς συζεύξεις δύο ή περισσότερων αντιθετικών σχημάτων. Η κορύφωση αυτού του χαρακτηριστικού έγκειται στην *Ιστορία Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* στην οποία δίνεται και η μεγαλύτερη έμφαση σε αυτή την εργασία. Τα αντιθετικά σχήματα του χρόνου και του χώρου, της εθνικής ιδιοσυγκρασίας και των υιοθετημένων μορφών λόγου και τρόπου ζωής, δένουν αρμονικά με τα νέα συμφραζόμενα, τόσο των κοινωνικών δομών του νέου ελληνισμού, όσο και των νεοφερμένων και νεοαφομοιωμένων στοιχείων της Δύσης.

Το επόμενο σημείο, μετά τη συγγραφή, αποτελεί η διδασκαλία του Δημαρά, που ξεκινά από την ίδρυση του Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών και του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών. Η διδασκαλία του στη Σορβόνη τον φέρνει σε επαφή με την Ευρώπη και με τη μερίδα εκείνη του ελληνισμού που μαθητεύει στο εξωτερικό. Ο Δημαράς εισάγει την έννοια της χειροθεσίας, τη χρήση της μεθόδου στη συγγραφή και την ιστορική ερμηνεία των φαινομένων. Σκοπός του είναι η διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης και η κατανόησή της από τους μαθητές που ο ίδιος προετοίμαζε.

Το δεύτερο μέρος της εργασίας σχετίζεται με τη μέθοδο της ιστορίας, ξεκινώντας από ένα εισαγωγικό πλαίσιο και καταλήγοντας στη σχέση ιστορίας και λογοτεχνίας με τη κοινωνία, στο επίπεδο δηλαδή δημιουργίας και πρόσληψης. Ιδιαίτερο βάρος, όπως προειπώθηκε, δίνεται στο δημαρικό έργο *Ιστορία Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, όπου στο βασικό σχήμα του Δημαρά πρωταγωνιστεί ο νέος ελληνισμός, από την άλωση ως τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα. Η λήξη του έργου χρονικά συμπίπτει με την έναρξη της

πνευματικής πορείας του δημιουργού του. Πρωτεύουσα σημασία στο ελληνικό παράδειγμα έχει η δόμηση του χρόνου και η οριοθέτηση του χώρου. Τα επόμενα στάδια που εμφανίζονται είναι τα εσωτερικά αντιθετικά ζεύγη, όπως οι έννοιες «λόγιο» και το «λαϊκό», το «εντόπιο» και το «ξένο», η Δύση και η Ανατολή που καταλήγουν εν τέλει στα ερωτήματα ταυτότητας και ελληνικής ρίζας κυρίως το 19^ο και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Το τελευταίο τμήμα της εργασίας είναι η είσοδος της ιστορικής μεθόδου στα ελληνικά πνευματικά συμφραζόμενα, καθώς και των ιδεών και των συλλογικών συνειδήσεων. Βασικός σκοπός του Δημαρά είναι η καλλιέργεια της αυτογνωσίας. Κέντρο της διδασκαλίας του αποτελεί η ιστορική ερμηνεία ενός φαινομένου, και για να γίνει αυτό κατανοητό ο Δημαράς εισάγει την έννοια των πολλαπλών αιτίων, των ποσοτικών προσεγγίσεων και τέλος της συγκριτικής.

Α' Μέρος

Η πνευματική του βιογραφία

1. Το κοινωνικό – πνευματικό πλαίσιο – η γενιά του '30

Η γενιά του '30 αποτελείται από ένα σύνολο διανοουμένων και καλλιτεχνών, των οποίων η συγγραφική δραστηριότητα έχει ως αφετηρία τις δεκαετίες '30 – '40. Το κοινό σημείο αναφοράς είναι η σταδιακή πτώση του ιδανικού της Μεγάλης Ιδέας, της εδαφικής επέκτασης και της ένωσης των κοινών πολιτισμικών στοιχείων. Η αλλαγή του εθνικού αυτού ζητήματος αρχίζει το 1922 με τη Μικρασιατική καταστροφή, με ένα ελληνικό όνειρο που τελειώνει και μάλιστα με καθοριστικές συνέπειες στην οικονομική, κοινωνική και πολιτισμική ζωή στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα.

Ο νέος πνευματικός κόσμος, μετά το τέλος της Μ. Ιδέας, αποστρέφει το βλέμμα του από το πνεύμα του εθνο - ρομαντισμού και θέτει τις νέες επιδιώξεις σύμφωνα με τα δεδομένα μιας καινούριας εποχής που ανατέλλει. Ο εθνικός κατακερματισμός γίνεται αφετηρία για τη επιθυμία μιας ακέραιης εθνικής ενότητας. Η ένταξη των προσφύγων, τα διαφορετικά πολιτισμικά στοιχεία και οι ποικίλες νοοτροπίες, συνθέτουν το προφίλ της ιστορίας στην έναρξη του 20^{ου} αιώνα. Η εθνική ενότητα αποτελεί ένα ευρύτερο σύνολο του αιτήματος για πνευματική ενότητα και καθολική παιδεία. Η συγκέντρωση αυτή των εθνικών κομματιών είναι και η προσπάθεια επιφανών ανθρώπων που σκοπό τους είχαν τη συλλογή και την ανάδειξη του εθνικού πλούτου.

Ο εθνικός διχασμός, η προσφυγιά και η ανάγκη του νεοέλληνα να βρει τη ταυτότητά του εντείνουν το αίτημα της ψυχικής ανασύνταξης και του ελέγχου των συνειδήσεων. Τα πολιτικό – κοινωνικά φαινόμενα επηρεάζουν τη γενικότερη πνευματική ζωή, τη φιλοσοφία και το στοχασμό του ανθρωπίνου κύκλου εκείνου που έχει να μοιραστεί ένα κοινό παρελθόν και νοιώθει το εθνικό χρέος να τον καλεί να χειροθετήσει τις νέες γενιές, «*πολιτικές ήττες αποτελούν και ιδεολογικές ήττες*», αναφέρει το 1929 ο Γ. Θεοτοκάς (1905 – 1966).

Η νέα πραγματικότητα έχει ροπή προς τα ελληνικά ήθη και τον ελληνικό πολιτισμό σα μια ανάγκη ψυχικής εξισορρόπησης. Βασικός στόχος η συγκέντρωση και η προβολή του εθνικού υλικού, μιας ιστορίας του ελληνικού έθνους, η οποία αποτέλεσε μεγάλο βήμα ουσιώδους επιστημονικής σημασίας

με το ιστορικό σχήμα του Κ. Παπαρρηγόπουλου. Παρόμοιο χαρακτήρα έχει και η προσπάθεια του Κ. Θ. Δημαρά με το έργο του *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* που παρουσιάζει μια συνολική εικόνα των υποκειμένων και των γραπτών μνημείων της νεοελληνικής γραμματείας.

Η γενική ανασύσταση θέτει ως βάση το παλιό μοντέλο πνευματικότητας, του Διαφωτισμού, το οποίο έχει ήδη λειτουργήσει γόνιμα και έχει φτάσει στο σημείο μιας ουσιαστικής προσφοράς. Πάνω σε αυτό το κλείσιμο του κύκλου της μεγάλης γενιάς του '80, την οποία σημαδεύει η μορφή του Παλαμά, γεννιούνται τα νέα μοντέλα του εκσυγχρονισμού. Βασικό είναι άλλωστε το ζήτημα της γλώσσας και οι αγώνες των δημοτικιστών και των φιλοπρόοδων εκσυγχρονιστών όπως του Θεοτοκά (*Ελεύθερο Πνεύμα*, 1929).¹ Σύμφωνα με το Θεοτοκά, «σήμερα οι προηγούμενοι λογοτέχνες ως ηρωικοί ποιητές της δράσης που ζούσαν με μεγάλα όνειρα και έπεφταν με ομορφιά δε χρησιμεύουν γιατί αποτελούν νηφάλιες ιδιοσυγκρασίες χωρίς παλαβά πράγματα στο κεφάλι τους».²

Γύρω στα 1920 τη μεγάλη και ώριμη πια λογοτεχνική παραγωγή, που στηρίχτηκε στο τρίπτυχο Παλαμάς – Σικελιανός – Καβάφης, διαδέχεται η νέα σειρά λογοτεχνών η οποία εμφανίζεται με τάσεις νεωτερικές και ανατρεπτικές. Τα ηρωικά ιδεώδη και οι ρομαντικές αναφορές δίνουν τη θέση τους στις υποκειμενικές διεξόδους και στην πραγματικότητα ως έχει.³ Τη στιγμή που η μεγαλύτερη γενιά εκφράζει την εξύψωση του εθνικού φρονήματος και το μεγαλείο του ελληνικού πολιτισμού, χωρίς να εξετάζονται οι ακρίβειες ή οι ανακρίβειες που κάτι τέτοιο μπορεί να ενέχει, έρχεται στον αντίποδα η νέα γενιά η οποία αντιμετωπίζει την παρούσα κατάσταση με βασικό άξονα την απογοήτευση και τον προσωπικό μαρασμό. Το χρονικό αυτό χάσμα μεγεθύνεται όταν η νέα λογοτεχνική παραγωγή προσβάλλεται και κατακρίνεται από την παλαιότερη για την αιρετική της στάση, την επιθετικότητα και το σαρκασμό της.

Μια δεκαετία αργότερα μια ετερογενής ομάδα προτάσσεται με νέες μεθόδους γραφής και κριτικής που εντάσσονται στις μοντέρνες πρωτοπορίες της Ευρώπης βρίσκοντας λύσεις και διεξόδους στα κοινωνικά και υπαρξιακά

¹ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τ. ΙΕ', Εκδοτική Αθηνών, σελ. 488.

² Γιώργος Θεοτοκάς, *Ελεύθερο Πνεύμα*, επιμ. Κ. Θ. Δημαράς, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Ερμής, Αθήνα, 1988, σελ. 34.

προβλήματα. Συνειδητά ή ασυνειδητά ξεπερνιέται η προηγούμενη απαισιοδοξία, γέννημα μιας δύσκολης κοινωνικό – πολιτικής περιόδου για τους νέους δημιουργούς και ίσως και αντίδρασης προς τις πολιτικές και πνευματικές εξουσίες.

Γύρω στο '30 συντελείται μια ρήξη με το παρελθόν, η διαμόρφωση μια νέας συνειδήσης που επιβάλλει στη γραφή, όπως αναφέρει ο Mario Vitti, περισσότερη ιστορική ακρίβεια. Η τομή όμως αυτή δεν παύει να αποτελεί μια νέα σύνθεση που ενέχει συνέχειες με το παρελθόν και αντιστοιχίες με το παρόν. Τη νέα αυτή σύνθεση παρουσιάζει ο Κ. Θ. Δημαράς στην *Ιστορία* του, τη στιγμή που αλληλοσυγκρουόμενες τάσεις όπως ο φαναριωτισμός, ο δημοτικισμός, η Αθήνα, τα Επτάνησα συγχωνεύονται σε ένα αποτέλεσμα. Αυτό το αποτέλεσμα εκφράζεται με την πνευματική παρουσία του Κ. Παλαμά⁴.

Οι δημιουργοί της γενιάς του '30, διεκδίκησαν μια νέα πρωτοπορία, μια έμπρακτη δημιουργικότητα και ανέδειξαν το νεωτεριστικό τους πνεύμα. Το σημείο τομής της νέας γενιάς είναι η στροφή στις μοντέρνες αναζητήσεις, στη σύγχρονη ευρωπαϊκή τέχνη, στη γλυπτική, τη ζωγραφική, τη μουσική, και στα νέα κινήματα του φουτουρισμού, του υπερρεαλισμού και του νεοσυμβολισμού. Η καινούρια πρόταση του Σεφέρη ήταν το πάντρεμα των παραδοσιακών σχημάτων με την ευρωπαϊκή πρωτοπορία, ως κάτι που θα επιφέρει τη φυγή και ενός είδους ισορροπία. Το αβέβαιο είναι το κατά πόσο αντικατόπτριζε τη νεοελληνική κοινωνία που συνέχιζε να αντιμετωπίζει πολιτικά και οικονομικά προβλήματα, κοινωνικές αναταραχές, και κυρίως κατά πόσο μια τέτοια κατάσταση κατανοούσε τη πρωτοποριακή ποίηση του σουρεαλισμού της Ευρώπης στα ελληνικά δεδομένα του μεσοπολέμου.

Κύριο μέλημα της νέας γενιάς είναι η χειραφέτησή της ως αποτέλεσμα αυτογνωσίας. Το βλέμμα της στρέφεται προς τη Δύση και στο στοχασμό γύρω από τη πολυμορφικότητα του νεοελληνικού χαρακτήρα και τελικά την υπεροχή του. Η ελληνοκεντρική ιδέα, δηλαδή η προβολή των ελληνικών ζητημάτων και η ανάδειξη της εθνικής υπεροχής γίνεται από τα βασικά χαρακτηριστικά της νέας γενιάς⁵. Εξάλλου το στίγμα της έντονης ελληνικότητας και του εθνικού πνευματικού προβαδίσματος έναντι της Δύσης προσθέτει κύρος και στην ίδια

³ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τ. ΙΕ', Εκδοτική Αθηνών, σελ. 494.

⁴ Mario Vitti, *Η γενιά του '30*, σελ. 26.

τη γενιά που αυτοπροτείνεται και εγκαθιδρύεται στο αναγνωστικό κοινό της εποχής.

Άμεσο αίτημα είναι αυτό της ελληνικότητας. Το πρόσωπο της ελληνικής γραμματείας ανάγεται σε ένα κοινό πέραν των ελληνικών συνόρων. Μια νέα εποχή ανοίγει τις πόρτες της στα ελληνικά δρώμενα, είναι η εποχή του μοντερνισμού, η ιστορικοποίηση μέσω της αυτογνωσίας, της ανάγκης για επίδειξη και της κατοχύρωσης της συνοχής. Η γενιά του '30 έρχεται να προσθέσει νέα στοιχεία και να ανανεώσει τα παλιά. Οι νέες έννοιες είναι εκσυγχρονισμός της γλώσσας, η αστικοποίηση και η καθιέρωση της λαογραφίας.⁶ Αυτή η έντονη κατάσταση των αλλαγών, της εισχώρησης πολλαπλών και ποικίλλων στοιχείων μαζί εντάσσονται σε κοινωνική και πολιτική ρευστότητα.

Η γενιά του '30 έρχεται να επαναδιαπραγματευτεί με δυναμικότητα και έντονη αυτοπεποίθηση στοιχεία του παρελθόντος και του παρόντος σε όλα τα είδη του λόγου. Ο Κ. Θ. Δημαράς εντάσσεται στη γενιά του '30 με τη κριτική και ιστορική του δημιουργία. Ο ίδιος αποτελεί έναν πρωτοπόρο των μοντέρνων καιρών με τη συγγραφή της πρώτης ιστορίας της νεοελληνικής γραμματείας με τη θεώρηση της ιστορίας ως επιστήμης. Ο Δημαράς θέτει εκ νέου το ζήτημα της ελληνικότητας με τον αναστοχασμό πάνω στην εθνική συνείδηση και ιδεολογία, για τον ίδιο έχει έρθει η ώρα της ιστορίας, την ώρα αυτή που πραγματώνει το έργο του.

2. Εργοβιογραφία

Το πρώτο δημοσιευμένο δοκίμιο του Κ. Θ. Δημαρά χρονολογείται το 1925 με τίτλο *Δοκίμιον περί της Φυσικής Θεολογίας των Σοφιστών του 5^{ου} π. Χ. αιώνας*. Το επόμενο αφορά το Παρμενίδη το 1927. Την ίδια χρονιά γράφει στο περιοδικό *Ελληνικά Γράμματα* του Κ. Μπασιτιά με θέματα φιλοσοφικά και θρησκευτικά, δίνοντας την υπογραφή ΚΩΝΣΤ[αντινίδης]. Το ολιγοσέλιδο κείμενο «*Γυρίζοντας από το Port – Royal*» εγκαινιάζει τη συνεργασία του με το περιοδικό *Νέα Εστία*. Ακολουθεί μια συγγραφική δραστηριότητα σε περιοδικά

⁵ Βαγενάς Νάσος, «Ο μύθος του ελληνοκεντρισμού», *Μοντερνισμός και Ελληνικότητα* / Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 1997, σελ. 13 – 14.

⁶ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τ. ΙΕ', Εκδοτική Αθηνών, σελ. 503.

και εφημερίδες όπως *Πειθαρχία*, *Κοσμοθεωρία*, *Δελτίο Κριτικής*, ο Κύκλος του Απόστολου Μελαχρινού, τα *Νέα Γράμματα* του Ανδρέα Καραντώνη, η *Πρωία* των αδελφών Πεσμαζόγλου, τα *Ελληνικά της Θεσσαλονίκης*, *Ιδέα* του Σπ. Μελά, με το ψευδώνυμο Φ. Ραφαήλ, συνεχίζει με το *Βήμα* του Δημήτρη Λαμπράκη και αργότερα τα *Νέα*.

Ο Κ. Θ. Δημαράς μελέτησε τη περίοδο του Διαφωτισμού, τις ιδεολογικές αναζητήσεις και τα συγγραφικά δρώμενα, παρουσιάζοντας το 1933 το *Μνημόσυνο του Κοραή*, μια εργασία που ολοκληρώθηκε το 1984 με την έκδοση σε έξι τόμους της αλληλογραφίας του τελευταίου. Το '34 παρουσιάζει τη *Στροφή του Σεφέρη* στο περιοδικό *Βιβλία* και ένα χρόνο αργότερα στα *Νέα Γράμματα* το δοκίμιό του *Επτά κεφάλαια για τη ποίηση*. Στη *Νέα Εστία* δημοσιεύει λογοτεχνικές εργασίες όπως *Η «ηθοποιία» του Καβάφη*, *Κριτική – ποίηση και ψυχανάλυση*, *Σχόλια σε μια φράση του Βαλερύ*, καθώς και μελετήματα με επίκεντρο τη γλώσσα και βιβλιοπαρουσιάσεις όπως του Κ. Άμαντου, *Εισαγωγή εις τη Βυζαντινήν Ιστορίαν*, του Δ. Μπαλάνου, *Θεόκλητος Φαρμακίδης* και η μελέτη του για το Δ. Καταρτζή, στο περιοδικό *Αθηνά* (1940). Μέσα τη μακρόχρονη μελέτη του ξεχωρίζει το έργο του για το Κωστή Παλαμά: *Κωστής Παλαμάς, η πορεία του για τη τέχνη* (1947, β' έκδοση 1962), καθώς και μελέτες του για τον Α. Κοραή, τον Α. Κάλβο και τον Κ. Καβάφη.

Τις χρονιές 1948 – 1949 εκδίδεται η *Ιστορία της Νέας ελληνικής Λογοτεχνίας* ως έργο ζωής του Δημαρά. Η εργασία του αυτή συνέχισε να δέχεται διορθώσεις και να εμπλουτίζεται με νέα χωρία ώσπου να φτάσει σε σημείο οκτώ επανεκδόσεων και μιας ένατης προς τιμή του συγγραφέα. Από την 4^η έκδοση εμπλουτίστηκε με χρονολόγιο και εικονογραφικό υλικό. Τον Ιούνιο του 1984 ολοκληρώθηκε η ενασχόληση του με τον Κοραή, όπως αναφέρθηκε, κατά την έκδοση της εξάτομης αλληλογραφίας του Χιώτη λογίου (1784 – 1833).

Το 1977 εκδόθηκε μια σειρά με παλαιότερα μελετήματα (1951 – 1974), με τίτλο ο *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, που αποτελεί ένα έργο με κέντρο τη νεοελληνική ιστορία και την ευρωπαϊκή παιδεία. Στο *Νεοελληνικό Διαφωτισμό*, τα ελληνικά ζητήματα παιδείας εντάσσονται σε ένα διεθνικό κορμό, στον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό, όπου ο Δημαράς προτείνει τη μέθοδο των διαδοχικών προσεγγίσεων, η οποία χρησιμοποιείται και στις μετέπειτα μελέτες του.

Τα *Ιστορικά Φροντίσματα* που εκδίδονται αργότερα με εργασίες από το 1938 ως το 1982 σχετικά με το Διαφωτισμό στη κορύφωσή του και το βαθμό της συμβολής του Κοραή σ' αυτή παρουσιάζουν τον τρόπο με τον οποίο διαμορφωνόταν η εθνική ιστορική συνείδηση των Ελλήνων των αρχών του αιώνα.

Το 1982 ακολουθεί ο τόμος με τίτλο *Ελληνικός Ρωμαντισμός*, από τις εκδόσεις «Ερμής», πάλι από μια σειρά παλαιότερων μελετημάτων του ίδιου (1944 – 1981), με σκέψεις πάνω στη ρομαντική εξόρμηση και τη συγγραφή της ιστορίας των συνειδήσεων. Το έργο αυτό αποτελεί τη μεταφορά του κέντρου βάρους των ερευνών από την αισθητική στην ιστορία. Αυτή η βαθιά τομή έφερε μια νέα εποχή για την Ελλάδα, με τη γενιά του '80, που έδωσε την αφορμή για ανανέωση και πρόοδο. Το έργο του Δημαρά παρουσιάζει την ανάμειξη νεοκλασικιστικών στοιχείων με το ρομαντισμό, δίνοντας στα ελληνικά δρώμενα εθνικό χαρακτήρα. Το 1986 εκδίδεται η μελέτη του σχετικά με την ιστοριογραφία και το Κωνσταντίνο Παπαρρηγόπουλο.

Η προσπάθεια συγγραφής μιας ιστορίας των νοοτροπιών και των συνειδήσεων, συντελείται έχοντας στρέψει ο ίδιος τη προσοχή του περισσότερο προς τους θεωρητικούς κύκλους των Annales. Οι θεωρίες της γαλλικής σχολής των Annales διαφαίνονται στο δημαρικό έργο με τη προβολή της ιστορίας ως επιστήμης και της χρήσης των διαδοχικών προσεγγίσεων στην ιστορική έρευνα. Η προσπάθεια του Δημαρά τείνει στη συγγραφή μιας «ολικής ιστορίας» (*histoire totale*) που συμβάλλει στην αλλαγή της ιστορικής οπτικής και στη νέα αντίληψη της πολλαπλότητας του ιστορικού χρόνου.

Ο γραπτός λόγος ως βασική έκφραση της πνευματικής ζωής ενός τόπου αποτελεί τον τρόπο με τον οποίο εκ προθέσεως αντιμετωπίζεται το παρελθόν. Ο Δημαράς εξέφραζε την επιθυμία του για ανατροπή της σχέσης των συγχρόνων του με αυτό το παρελθόν, τον περιορισμό της αναγωγής των σύγχρονων φαινομένων και προβλημάτων στην Αρχαιότητα και το Βυζάντιο και αντιθέτως τη στροφή προς τις νεωτερικότητες της Ευρώπης⁷. Για τον ίδιο το ελληνικό παρελθόν αποτελούσε μια σύνθεση πολλαπλή, αν και όχι πάντοτε

⁷ Αλέξης Πολίτης, «Η εβδομαδιαία παρουσία του», *Επιστημονική συνάντηση στη μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα, 1994, σελ. 154.

υψηλή, που έπρεπε να απαγκιστρωθεί από τις αυθεντίες και να στραφεί προς τις νέες επιστημονικές κατευθύνσεις.

Η προσωπική του θέση απέναντι στα θέματα της παιδείας και της επιστήμης δηλωνόταν σε κάθε ευκαιρία που του δινόταν. Είτε με τη συγγραφή έργων ή τη συχνότερη επανέκδοσή τους, τις διορθώσεις, τα άρθρα, το περιοδικό τύπο και τις εποικοδομητικές του ομιλίες και συνεντεύξεις εξέθετε διαρκώς τις γνώσεις και τις απόψεις του, με την προσδοκία να αποτελέσουν ουσιαστικά κληροδοτήματα στους νεότερους. Ως ιστορικός της λογοτεχνίας, ο Κ. Θ. Δημαράς, απευθυνόταν σε ένα κοινό που κατέγραφε τη δική του συμπεριφορά, τις διδακτικές παραδόσεις και δημιουργούσε το βιογραφικό του πορτραίτο μέσα από τη δική του παρουσία ή και την απουσία του.

Η πνευματική παρουσία του Δημαρά είναι συχνή, διάβαζε ως τα τελευταία χρόνια της ζωής του, βρισκόταν κοντά στα πνευματικά δρώμενα διατηρώντας στενή την επαφή του με τα νέα ζητήματα που προέκυπταν στον ελληνικό και στον ευρωπαϊκό χώρο, κυρίως το γαλλικό. Σε έναν άνθρωπο που δεν έχανε ευκαιρία να δηλώνει τη παρουσία του είναι φυσικό να του ασκείται κριτική, θετική και κάποιες φορές αρνητική. Στα αρνητικά σχόλια δεν απαντούσε, κρατούσε μια στάση απόμακρη, χωρίς να ποτέ να συγκρούεται εμφανώς. Εναντιωνόταν σε κάθε είδους υπερβολή τόσο σε πνευματικό επίπεδο όσο και σε κοινωνικό. Εκεί οφείλονται και οι χαρακτηρισμοί που του αποδίδονταν όπως, του ανθρώπου που βίωνε έντονα τα πράγματα, που βίωνε εντός του την ιστορία.⁸

Ο Δημαράς προέβαινε συχνά στην άσκηση κριτικής κειμένων και απόψεων, μη ξεχνάμε ότι η κριτική ήταν ένα από τα πρώτα στάδια της πνευματικής του πορείας. Πίστευε με ότι με εύστοχες κριτικές το λειτουργικό επίπεδο της δημοσιευμένης γνώσης παρέδιδε καλύτερα αποτελέσματα. Ο ρόλος του κριτικού για το πώς θα καθόριζε τη κίνηση του εξαρτιόταν από το κείμενο που είχε μπροστά του και από την αμεροληψία και την αντικειμενικότητά του. Μια αρνητική κριτική έχει νόημα για το Δημαρά μονάχα τη στιγμή όπου το κείμενο δεν έχει φύγει ακόμη από τα χέρια του δημιουργού του. Τη στιγμή όπου ένα κείμενο δημοσιεύεται η δουλειά του ιστορικού

⁸ Αλέξης Πολίτης, «Η εβδομαδιαία παρουσία του», σελ. 155 *Επιστημονική συνάντηση στη μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα, 1994.

μετατοπίζεται στο να ανακαλύψει και να επισημάνει τα καίρια χωρία του εν λόγω κειμένου.⁹ Κάτι τέτοιο προϋποθέτει την ευρηματικότητα του κριτικού και του ερευνητή, χαρακτηριστικό και το ίδιου του Δημαρά.

Η πνευματική πορεία του Δημαρά ταυτίζεται σε μεγάλο βαθμό με το γενικότερο τρόπο ζωής του, έτσι ώστε ακόμα και η μεγάλη του ηλικία, η σωματική και πνευματική κόπωση, δεν τον εμπόδισαν να συνεχίσει ως το τέλος το «σκάλισμα» των χειρογράφων του και των χιλιάδων φακέλων με τις σημειώσεις και τις αποδελτιώσεις του. Έζησε σε μία κοινωνία που λειτουργούσε αντιστασιακά και έμαθε να επιβιώνει με «πείσμα των εξωτερικών ή εσωτερικών, πραγματικών ή πλασματικών εχθρών της»¹⁰. Οι δρόμοι που έχει ο νους για τον Κ. Θ. Δημαρά είναι πολλοί και πρέπει να γίνονται εκμεταλλεύσιμες πηγές στις ατομικές και συλλογικές συνειδήσεις.

Ανάμεσα στο συγγραφικό έργο του Κ. Θ. Δημαρά περιλαμβάνεται και ένας μεγάλος αριθμός επιφυλλίδων. Η συγγραφή τους δε σταματά ούτε τις πρώτες μέρες της δικτατορίας. Ο Αλέξης Πολίτης γράφει ότι ο Άγγελος Τερζάκης, ένας από τους μεγαλύτερους επιφυλλιδογράφους της εποχής εκείνης σταματάει να γράφει για κάποιο διάστημα και αργότερα επανεντάσσεται στον επιφυλλιδικό λόγο χρησιμοποιώντας ψευδώνυμο. Ο Δημαράς αντίθετα συνεχίζει το συγγραφικό του έργο, παρόλες τις πολιτικές αναταραχές και ανακατατάξεις, ακόμα και τη στιγμή που το κοινό τον κατηγορεί γι' αυτή του την πολιτική αδιαφορία.¹¹

Οι επιφυλλίδες αποτελούν εργαλεία για τη μελέτη της μακράς διάρκειας, βοηθούν στη κατανόηση των πνευματικών θεμάτων, όλων εκείνων των αναζητήσεων που κάνουν τον ιστορικό να προσδίδει στο έργο του συνοχή και να κληροδοτεί άρτια δημιουργήματα στις επόμενες γενιές. Ένα από τα κυριότερα θέματα που απασχόλησαν το Δημαρά όπως και άλλους ερευνητές πάνω στις επιφυλλίδες ήταν η έννοια του χρόνου. Η διαχρονία επιβεβαιώνει αντιλήψεις του παρελθόντος και τις καθιστά υπαρκτές και ακλόνητες στη συγχρονία.

Τα γραπτά κείμενα αποτελούν εκτός από φορείς ιδεών του πνευματικού και του κοινωνικού βίου και οικονομικά μέσα. Η βιβλιοπαραγωγή,

⁹ ό. π. σελ. 155.

¹⁰ ό. π. σελ. 157.

¹¹ ό. π. σελ. 155.

τα τυπογραφεία, το βιβλιοεμπόριο διαμορφώνουν το ρόλο της γραπτής μαρτυρίας και του επιστημονικού εγχειριδίου. Επιπλέον συμβολή στη διακίνηση ιδεών στα νέα παιδευτικά ζητήματα έχουν τα ξενόγλωσσα συγγράμματα, τα ξένα συνέδρια, η συμβολή του παγκόσμιου πνευματικού χώρου.

Το κέντρο ιστορίας και τα προγράμματα ώσμωσης και πνευματικής καλλιέργειας των νέων στοχεύουν σε μια «εθνική απογραφή», στην καταγραφή του παρελθόντος και τη χρησιμοποίησή του στο παρόν. *«Η επιστήμη προάγεται όταν οι μεταγενέστεροι οικοδομούν κάτι καινούριο επάνω σε ο, τι τους έχει παραδοθεί, δεν είναι τούτο ασέβεια : δείχνει ότι η παράδοση μένει ζωντανή».*¹²

Στο έργο του Δημαρά οι λόγιοι έχουν πρωταγωνιστικό ρόλο. Η δική τους ιστορικότητα διαμορφώνεται σύμφωνα με ένα συγκυριακό χρόνο, με τις χρονολογίες σταθμούς του ελληνισμού που αντανακλώνται στο έργο του Δημαρά, (1669, 1769, 1821). Οι λόγιοι είναι οι δημιουργοί των ιδεών, οι οποίες διακινούνται στον εθνικό και διεθνή τόπο. Ένας τρόπος αυτής της διακίνησης συντελείται από τους ταξιδιώτες και τους εμπόρους. Η έγνοια του Δημαρά είναι το κατά πόσο οι φορείς της νεοελληνικής κοινωνίας στο σύνολό τους δημιούργησαν έναν μηχανισμό πλήρους συντήρησης των μαρτυριών, της εθνικής μνήμης ή κατά πόσο ο μηχανισμός αυτός λειτούργησε αντίστροφα, εις βάρος της ελληνικής ιστορικής συνέχειας και μιας ρεαλιστικής προσέγγισης των εθνικών ζητημάτων.

Ο Δημαράς, όπως έχει ειπωθεί, χτίζει την ιστορία του μέσω των βιογραφιών αυτής της πνευματικής ηγεσίας, των λογίων της εποχής, των κληρικών και των αγωνιστών. Η χρήση των βιογραφιών και των απομνημονευμάτων, ως ένα νέο λογοτεχνικό έργο που ξεφεύγει από τα όρια των χρονογραφημάτων, προσφέρει μια ιστορική σύνθεση που στηρίζει την αντίληψη της τομής ανάμεσα στα παρελθόν και το παρόν. Η πολιτική και πνευματική ηγεσία προβάλλει το αίτημα για γραπτή διατύπωση όλων των μαρτυριών, των μεγάλων γεγονότων, ως τμήματα της εθνικής ιστορίας.

¹² Κ. Θ. Δημαράς, «Λαογραφία», *Βήμα*, 13. 12. 1968, *Επιστημονική συνάντηση στη μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα, 1994.

Η χρήση των βιογραφιών και η συγγραφή των επιφυλλίδων, ως μαρτυρίες ενός τόπου, ενός χρόνου και μιας συγκεκριμένης κοινωνικοπολιτικής κατάστασης, συμβάλουν στη δημιουργία μιας τοπικής ιστορίας, ή για κάποιους μικρό – ιστορίας, ως τμήμα του ευρύτερου εθνικού ιστορικού κορμού. Ο Δημαράς στον επιφυλλιδικό του λόγο, μέσα από τη συνεργασία του με το *Βήμα*, που έχει ήδη σχολιαστεί νωρίτερα, στηρίζει τη τοπική ιστοριογραφία ως ένας σημαντικός φορέας πρόσληψης του έργου του. Σε μια επιφυλλίδα του 1950 ο ίδιος γράφει: «Δεκαπέντε χρόνια τώρα απ' αυτή τη στήλη δε χάνω ευκαιρία για να εξάρω τη σημασία των τοπικών δημοσιευμάτων, είτε σε μορφή βιβλίου παρουσιάζονται, είτε σε περιοδική μορφή».¹³

Τα είδη της τοπικής ιστοριογραφίας είναι πολλά, όπως και οι συγγραφείς τους, που ονομάζονται από το Δημαρά ως «αφανείς σοφοί» (1950) και «τοπικοί σοφοί» (1976). Σταθεροί παράγοντες για την τοπική ιστοριογραφία που εξετάζεται στο έργο του, είναι ο φυσικός χώρος και οι ιστορικές περιπέτειες που αθροιστικά συστήνουν τη γενική ιστορία του έθνους. Έτσι όπως εξυψώνεται από το Δημαρά μια επιτυχημένη τοπική προσπάθεια, με τον ίδιο τρόπο παραμερίζεται ένα συγγραφικό αποτέλεσμα που στερείται ιστορικού υποβάθρου. Ο μεγάλος ιστορικός απλά μένει αδιάφορος μπροστά σε κείμενα που στερούνται αξιοπιστίας και μεθοδολογικών κανόνων.¹⁴

Σήμερα η πλήρης συλλογή των επιφυλλίδων του Δημαρά και η καταγραφή στο σύνολό τους είναι κάτι το ανέφικτο. Μαζί με το αρχειακό υλικό που ο ίδιος είχε συλλέξει, τις σημειώσεις, τους προσωπικούς φακέλους που ξεφύλλιζε ως τα τελευταία χρόνια αποτελούν μνημεία της νεοελληνικής μας φιλολογίας.¹⁵

¹³ Επιφυλλίδα της 24^{ης} Νοεμβρίου 1950 με τίτλο: «Ζητήματα μεθόδου», Παναγιώτης Δ. Μιχαλάρης, «Η πρόσληψη της τοπικής ιστοριογραφίας», *Επιστημονική συνάντηση στη μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα, 1994, σελ. 212.

¹⁴ ο. π. σελ. 217 Επιφυλλίδα της 24^{ης} Νοεμβρίου 1950 με τίτλο: «Ζητήματα μεθόδου», Παναγιώτης Δ. Μιχαλάρης, «Η πρόσληψη της τοπικής ιστοριογραφίας», *Επιστημονική συνάντηση στη μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα, 1994, σελ. 212.

¹⁴ ο. π. σελ. 217.

¹⁵ Αλέξης Πολίτης, «Η εβδομαδιαία παρουσία του», *Επιστημονική συνάντηση στη μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα, 1994, σελ. 156-7.

3. «Χειροθεσία» - Η διδασκαλία

Ο Κ. Θ. Δημαράς έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο στην ίδρυση δύο μεγάλων σταθμών στην ελληνική ιστορική έρευνα. Το πρώτο είναι το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών (1951) και το δεύτερο το Βασιλικό αρχικά και Εθνικό στη συνέχεια Ίδρυμα Ερευνών (1961). Η ίδρυση των κέντρων έρευνας και ιστορίας αποσκοπούσε στη καταγραφή και την εκμετάλλευση του πνευματικού πλούτου. Ο ίδιος δε δίδαξε ποτέ στα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα της χώρας. Με την άνοδο της στρατιωτικής χούντας στην Ελλάδα δέχεται τη θέση που του προσφέρει το Νεοελληνικό Ινστιτούτο της Σορβόνης και περνάει και γεωγραφικά στο χώρο που έχει ασπαστεί και έχει αναφέρει στο έργο του, τη φωτισμένη Ευρώπη. Η νεοελληνική ιστορία αντιμετωπίζεται υπό διαφορετικό πρίσμα από το μεγάλο ερευνητή.

Ο Δημαράς προτάσσει την παιδευτική ιδέα έτσι όπως τη διαμόρφωσε εντός του και στη συνέχεια προσφέρει τη δική του συμβολή όσον αφορά τη χειροθεσία. Ο ίδιος εκδήλωνε συχνά την αποστροφή του προς τη πεπατημένη οδό της διδαχής. Η καθ' έδρα διδασκαλία δεν τον αφορούσε. Στο μυαλό του είχε δομημένη τη σπουδαιότητα της έρευνας, της μελέτης, ως τη πιο γόνιμη μέθοδο που αποφέρει σημαντικά αποτελέσματα. Στη Σορβόνη αρχίζει τις παραδόσεις του το 1970. Διατηρούσε με τους φοιτητές του μια στενή σχέση και τους ωθούσε στη κριτική θεώρηση των πραγμάτων που απόρρεε μόνο από την απόκτηση όσο το δυνατόν περισσότερων γνώσεων.

Στη Σορβόνη ο Δημαράς αντικρίζει αυτό που πριν μερικά χρόνια περιέγραφε στα συγγράμματά του και παρουσίαζε τον εαυτό του ως ένθερμο υποστηρικτή: το πάντρεμα της ελληνικής με τη γαλλική παιδεία, τη συνάντηση των δύο πολιτισμών. Το βιβλίο αποτελεί μόνιμο συνοδό του μεγάλου ιστορικού της λογοτεχνίας, τη στιγμή που δε κλείνει ποτέ με τα διαδοχικά στρώματα των αναγνώσεων, ο Δημαράς δε γυρίζει τη πλάτη στους γραπτούς θησαυρούς με τους οποίους έρχεται αντιμέτωπος ήδη από τα νεανικά του χρόνια. Τα βιβλία που έρχονται στα χέρια του μελετούνται σχολαστικά με περισσότερες από μία αναγνώσεις, όπου χρειάζεται, και αντιμετωπίζονται με τρόπο επιστημονικό, με τις μεθόδους που ο ίδιος συστήνει ως καταλληλότερες για την ουσιαστικότερη μύηση στο κόσμο της γνώσης. Οι

επιστημονικοί μέθοδοι ξεκινούν από το επίπεδο της ανάγνωσης και της μελέτης για να καταλήξουν στο επόμενο στάδιο, δηλαδή τη συγγραφή. Ο διάλογος του επιστήμονα με το έργο είναι διαλεκτικός και διδακτικός ενώ για τον ίδιο το Δημαρά δε σταματά ποτέ. Η περίοδος της παραμονής του στη Γαλλία, η ίδια η φύση της προσωπικής του παιδείας και η ευκαιρία που του δίνεται για μετάδοση της γνώσης του στους νεότερους, καθιστούν ιδιαιτέρως ισχυρούς τους δεσμούς του με τη Γαλλία.

Στη Σορβόνη ο Δημαράς συγκεντρώνει το υλικό για την Ιστορία του, μέσα από το δημαρικό κύκλο του νεοελληνικού τμήματος του γαλλικού πανεπιστημίου *«συντελείται ένα μάθημα που ανοίγει νέες προοπτικές, εντάσσει αλλιώς τα πεπραγμένα, ολοκληρώνει συνθετικά σχήματα εκεί όπου υπήρχαν κομμάτια και αποσπάσματα»*¹⁶. Ο ρόλος του γαλλικού κόσμου και η ελληνική συμβολή του Δημαρά μέσω της θητείας του στη Σορβόνη είναι καθοριστικοί για μια μερίδα του ελληνισμού που πορεύεται τα επόμενα χρόνια εκτός Ελλάδας και μαθητεύει στο πλευρό του Έλληνα διδασκάλου. Ο πανεπιστημιακός κύκλος της Σορβόνης τρέπεται σε ένα εργαστήριο όσμωσης του νέου ελληνισμού όπου δίνεται η ευκαιρία να συνεχιστεί η εκπαίδευση της νέας ομάδας ανθρώπων από τον ίδιο το Δημαρά. Η επίτευξη ενός τέτοιου κύκλου μαθημάτων στην Ελλάδα θα ήταν ανέφικτη λόγω της ανελευθερίας των καιρών και της ανυπαρξίας θεσμικής κάλυψης.¹⁷ Η ομάδα αυτή του νέου ελληνισμού θα επιστρέψει αργότερα στην Ελλάδα όπου θα συνεχίσει το έργο του δασκάλου της και θα επανδρώσει τα πανεπιστημιακά ιδρύματα της χώρας.

Με τον όρο *«χειροθεσία»*, δανεισμένο από την αρχαία ελληνική γλώσσα και χρησιμοποιημένο από την εκκλησιαστική ορολογία, ο Δημαράς εννοεί τη μεταβίβαση της παλαιότερης διδασκαλίας από τους πρεσβύτερους στις μεταγενέστερες γενιές. Η υλική και η πνευματική επαφή συνεπάγεται με κοινωνική και πνευματική συνοχή μέσα στο χρόνο. Ο Δημαράς πίστευε στην μετάδοση στοιχείων μέσα στη μακρά διάρκεια, στοιχεία που ενώνουν το παρελθόν, με το παρόν, το παλαιό με το νεώτερο, πίστευε σε *«έναν πολιτισμό που δεν έσπασε ποτέ»*.

¹⁶ Τσιριμώκου Λίζυ, *Εσωτερική ταχύτητα, δοκίμια για τη λογοτεχνία* / εκδ. Άγρα, Αθήνα, 2000, σελ. 13.

Το ζήτημα της χειροθεσίας μεταβάλλεται όσον αφορά το ποσοτικό του μέρος. Οι αλλαγές συντελούνται στα μείζονα και τα ελάσσονα θέματα της πνευματικής ζωής. Ο Δημαράς θεωρεί ότι σημαντικά ζητήματα χάνουν το κύρος τους ενώ άλλα δευτερεύοντα στο παρελθόν αποκτούν πρωτεύοντα ρόλο. Η ποσότητα τρέπεται σε ποιότητα, ο πνευματικός αγώνας δρόμου αλλάζει τη σκυτάλη με μεγάλη ταχύτητα με σκοπό τη διατήρηση και τη συνέχεια των αποκτηθέντων, «τα πνευματικά κινήματα, μικρά ή μεγάλα, για να επικρατήσουν δε μπορούν ποτέ να είναι έργο ενός ανθρώπου, αλλά προϋποθέτουν δύο ισότιμους συντελεστές, τις γενιές που παρασκευάζουν τα κινήματα και εκείνες που με τη συνείδηση της ευθύνης τους τα συνεχίζουν». ¹⁸

Η πνευματική συνοχή διασφαλίζεται σύμφωνα με το Δημαρά με την αδιάκοπη αναζήτηση, τη συνεχή αναθεώρηση και τη παρακολούθηση και προβολή νέων μεθόδων και τρόπων έρευνας. Μέσω της χειροθεσίας, της μεταφοράς δηλαδή του πνευματικού και πολιτισμικού κεφαλαίου από γενιά σε γενιά και από εποχή σε εποχή, με τη μεταφορική χρήση της έννοιας από το Δημαρά, εξασφαλίζεται η συνέχεια των ατομικών και συλλογικών φαινομένων του νεοελληνικού πολιτισμού.

Αυτή η ενέργεια ίσως να φαίνεται ως φυσικό επακόλουθο των πνευματικών διαδικασιών, δεν είναι όμως μια πράξη τόσο αυτονόητη. Η απουσία τέτοιου είδους διαδικασιών έχει ως αποτέλεσμα τη λήθη ή το παραγκωνισμό διανοητικών και κοινωνικών κινημάτων και ρευμάτων. Μορφές σπουδαίων ανθρώπων, καθώς και τα δημιουργήματά τους, κινδύνευαν να μείνουν στα αζήτητα της ιστορίας. ¹⁹

Ένα από τα πράγματα που τον χαρακτηρίζουν είναι η πνευματική του γενναιοδωρία στο να καταρτίσει τους νέους ανθρώπους με την απαραίτητη παιδεία. Ένα από τα πρώτα βήματα είναι η χρήση όλων εκείνων των «καλών» εργαλείων που βοηθούν τους νέους να κατανοήσουν τους δρόμους της

¹⁷ Τσιριμώκου Λίζυ, *Εσωτερική ταχύτητα, δοκίμια για τη λογοτεχνία* / εκδ. Άγρα, Αθήνα, 2000, σελ. 13.

¹⁸ Κ. Θ. Δημαράς, «Χειροθεσία», *Πενήντα χρόνια Νεοελληνικής παιδείας*, η παρουσία του Κ. Θ. Δημαρά στην επιστήμη των νεοελληνικών γραμμάτων, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού πολιτισμού και γενικής παιδείας, ιδρυτής : σχολή Μωραΐτη, σελ. 94.

¹⁹ Αικατερίνη Κουμαριανού, «Χειροθεσία», *Επιστημονική συνάντηση στη μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα, 1994, σελ. 149.

ιστορίας και να αποτελέσουν τους επικροτείς και συνεχιστές των πνευματικών επιτευγμάτων του Δημαρά στο χώρο της επιστημονικής διανόησης.

Τα «καλά» εργαλεία ενός σωστού ερευνητή της νεοελληνικής γραμματείας, όπως και του Δημαρά, είναι το βιβλιογραφικό και το αρχειακό υλικό για την επίτευξη του επέκεινα, της ιστορικής ερμηνείας των φαινομένων, της τελικής σύνθεσης. Εξαιτίας αυτού ωθούσε τους μαθητές του στο να αναπτύσσουν μια άριστη σχέση με το τυπωμένο χαρτί, με το εκδιδόμενο κείμενο που χρήζει πρώτα από όλα το σεβασμό του μελετητή του και έπειτα την εκ νέου έρευνά του. Μεγάλο ήταν το ενδιαφέρον του για το υλικό με το οποίο ερχόταν αντιμέτωπος. Η έγνοια του για τη παιδεία και τις αλλαγές που υπέστη κατά τη μεταπολεμική εποχή και την αλλαγή του ίδιου του χαρακτήρα της παιδείας. Ενδιαφερόταν για το σύνολο των νέων που θα αποτελούσαν το νέο υπόβαθρο της ελληνικής παιδείας και το μέλλον του τόπου του. Δεν έψαχνε να βρει μια ιδιοφυΐα αλλά τη θέληση και τη δύναμη εκείνων που θα καθιστούσαν κτήμα τους τη γνώση και την επιθυμία για δημιουργία.

Η πνευματική του στάση ήταν καθοδηγητική απέναντι στους μαθητές του, έτσι ώστε να αναπτύξουν τα σωστά εκείνα εφόδια για να συνεχίσουν το πνευματικό έργο του τόπου. Η απόδοση επαίνων στις ουσιαστικές προσπάθειες των μαθητών του αποσκοπούσε σε πρακτικές κριτικών και γόνιμων αναζητήσεων. Σκοπός του η ενίσχυση των νεοελληνικών σπουδών και η δημιουργία κατάλληλων φορέων, είτε σε μορφές συλλογικού, τα Ιδρύματα έρευνας που στήριξε, είτε σε επίπεδο ατομικό, τους μεμονωμένους επιστήμονες που ο ίδιος προετοίμαζε.

Ο Δημαράς βρισκόταν συνεχώς στη βιβλιοθήκη και μελετούσε. Δε συμπεριφερόταν σαν αυθεντία, συνδιαλεγόταν και αναζητούσε διαρκώς πηγές όντας ο ίδιος απόλυτα δοσμένος με την επιστήμη του. Συχνά έλεγε ότι «οι εβδομαδιαίες συναντήσεις μας έμοιαζαν με τα ισπανικά πανδοχεία, τις auberges espagnoles, εκεί όπου τα εδέσματα δεν προσφέρονταν αλλά ο καθένας έτρωγε επί τόπου ό,τι ο ίδιος είχε φέρει από το σπίτι του».²⁰ Η διδασκαλία κατέχει ένα μόνο ποσοστό της κατάκτησης της γνώσης. Η σημαντικότερη πλευρά της τελευταίας είναι αυτή που ο ίδιος ο μελετητής κάνει

²⁰ Ιωάννα Πετροπούλου, «Η Σορβόνη : μια μαθητεία», *Επιστημονική συνάντηση στη μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα, 1994, σελ. 160.

κτήμα του μέσω μιας προσωπικής του πρωτοβουλίας και αναζήτησης που σχετίζεται με τα διαβάσματα αλλά και τις σκέψεις του. Η τάση του Δημαρά απέναντι στην Ιστορία ήταν αναθεωρητική, αυτό που έπρεπε να κάνουν οι μελετητές ήταν η τοποθέτηση ερωτημάτων τη στιγμή που έπρεπε να αποφευχθεί ο κίνδυνος της πνευματικής ακινησίας.

Ο Δημαράς χαρακτηρίζει τον εαυτό του πρώτα από όλα αναγνώστη και ύστερα συγγραφέα τη στιγμή που ο ίδιος προτιμάει να διαβάζει, να μελετάει και λιγότερο να γράφει. Για εκείνον η συγγραφή είναι μια υποχρέωση, ενώ αντιθέτως η μελέτη μια ευχαρίστηση, «γράφω δύσκολα, η συγγραφή αποτελεί μια διαδικασία ανίας, δυσφορίας, προβληματισμών».²¹ Δε στερεί από τον αναγνώστη τη δύναμη της γνώσης και το κύρος της δημιουργίας λόγω του ότι «για να γράψει κανείς ένα πράγμα πρέπει να γνωρίζει δέκα». Η ιστορικότητα του αναγνώστη συναντάει την ιστορικότητα του ίδιου του κειμένου και του συγγραφέα του.²²

Για το Δημαρά το Νεοελληνικό Ινστιτούτο στο οποίο και δίδαξε αποτελεί σημαντικό ιστορικό κέντρο κατάρτισης των νέων, με ιστορική συνείδηση και γνώση που πηγάζει από το ένδοξο παρελθόν και καταλήγει στο παρόν. Η μεταπολιτευτική Ελλάδα ανοίγει νέους δρόμους στην επιστήμη, δίνει ευκαιρίες για έρευνα και ελπιδοφόρα μηνύματα για την ανάπτυξη των νεοελληνικών σπουδών που ολοένα και πλησιάζει τα ευρωπαϊκά πνευματικά δρώμενα²³. Τα κύματα αισιοδοξίας που προσφέρουν τέτοια ιδρύματα αποτελούν εστίες ελευθερίας λόγου, γνώσεων και ελπίδα για θετικά βήματα προς τη πρόοδο και τη ενσυνείδητη δημιουργία.

²¹ *Η μέθοδος της ιστορίας*, Ιστοριογραφικά και αυτοβιογραφικά σχόλια, Κ. Θ. Δημαράς: Συνέντευξη με Στ. Πεσματζόγλου και Ν. Αλιβιζάτο, Άγρα, σελ. 79.

²² Ιωάννα Πετροπούλου, «Η Σορβόνη : μια μαθητεία», *Επιστημονική συνάντηση στη μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα, 1994, σελ. 161.

²³ ο. π. σελ. 162.

Β' Μέρος

Η μέθοδος της ιστορίας

1. Το θεωρητικό πλαίσιο

Η λογοτεχνική ιστορία χαρακτηρίστηκε από το Lanson ως ο πίνακας της λογοτεχνικής ζωής του έθνους, η ιστορία της κουλτούρας, της δραστηριότητας του πλήθους που διάβαζε, των ατόμων που έγραφαν. Μια ιστορία των κοινωνικών περιστάσεων, των συνθηκών και των αντίκτυπων κάποιου λογοτεχνικού γεγονότος. Άποψη του ίδιου αποτελεί το ότι η λογοτεχνική ιστορία σε μεγάλο βαθμό έμεινε στο επίπεδο μιας γενικής ιστορίας αντί μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ιστορίας. «*Μια ιστορική ιστορία (sic) της λογοτεχνίας θα σημαίνει ή θα σήμαινε την ιστορία μιας λογοτεχνίας, σε μια δεδομένη εποχή, στις σχέσεις της με τη κοινωνική ζωή αυτής της εποχής*» γράφει σε ένα άρθρο του ο Lucien Febvre το 1941²⁴.

Το κοινό αίτημα του διανοητικού κόσμου είναι το τέλος της γεγονοτολογικής χροιάς της ιστορίας, της λογοτεχνικής παραγωγής και κατανάλωσης και η μελέτη των ιδίων των έργων ως ιστορικών ντοκουμέντων. Οι παραπάνω προτάσεις στηρίζονται στο ότι η λογοτεχνία δεν αποτελεί κάτι το απομονωμένο και απροσπέλαστο από τα κοινωνικά της συμφραζόμενα παρά ενέχει εντός της όλους εκείνους τους κανόνες του πραγματικού κοινωνικού βίου.

Το επιζητούμενο είναι η δημιουργία ενός είδους που θα έχει πρώτο αντικείμενο την ιστορία λογοτεχνίας καθαυτή και όλα όσα εκείνη αντιπροσωπεύει, όχι ως ντοκουμέντα αλλά όπως αναφέρει ο Michel Foucault στο έργο του, *L' Archeologie du savoir*, ως μνημεία.²⁵ Η εν λόγω ιστορία εμπεριέχει την ιστορία του ίδιου του έργου από τη στιγμή της γέννησής του, τη στιγμή που φεύγει από τα χέρια του δημιουργού του και αποκτά δική του ταυτότητα η οποία είτε γίνεται αποδεκτή είτε γνωρίζει την άρνηση. Ένα ακόμα ζήτημα είναι η ερμηνευτική του στη διαχρονία, ο τρόπος που αντιμετωπίζεται το έργο όχι μόνο το χρόνο που γράφτηκε αλλά το τρόπο που προσλαμβάνεται από συλλογικά σώματα ενός άλλου χρόνου.

²⁴ , Gerard Genette, «Λογοτεχνία και ιστορία», *Η διδασκαλία της λογοτεχνίας*, Συνέδριο του Σεριζι, διεύθυνση : Serge Doubrovsky – Tzvetan Todorov, επικαιρότητα, Lucien Febvre, «Litterature et vie sociale. De Lanson a Daniel Mornet : un renoncement ?» *Annales d' Histoire Sociale* III 1941, σελ. 97.

Το λογοτεχνικό κείμενο είναι αποτέλεσμα μιας σειράς κοινωνικών φαινομένων που συντελούνται σε έναν τόπο μια συγκεκριμένη εποχή. Ως ένα τέτοιο αποτέλεσμα το λογοτεχνικό έργο κτίζεται σύμφωνα με εξωλογοτεχνικούς παράγοντες από τη γέννησή του, με αποκορύφωμα τη στιγμή της πρόσληψής του και της κριτικής του. Η ουσιαστικότερη μέθοδος προσέγγισης των διαδοχικών σταδίων ενός λογοτεχνικού έργου ως κοινωνικό φαινόμενο είναι η ιστορική. Η ιστορικότητα της λογοτεχνίας συνδέθηκε με τον ιστορισμό των εξωλογοτεχνικών γεγονότων, με την ιστορία των ιδεών²⁶.

Η γραφή της ιστορίας κατά το 17^ο αιώνα γινόταν προβάλλοντας τα ιστορικά γεγονότα με τρόπο παρατακτικό τηρώντας την χρονολογική τους ακολουθία. Στόχος των ιστορικών ήταν η πολυμάθεια, η παρουσίαση των λεπτομερειών κάθε ιστορικού σταθμού στην ευρωπαϊκή πορεία έτσι ώστε να υπάρχει πλήρης προσφορά μιας συγκρατημένης και ασφαλούς γνώσης. Η μέθοδος αυτή παράταξης των ιστορικών γεγονότων δεν εμπεριείχε την εξέταση της μεταξύ τους σχέσης, ούτε μια ερμηνευτική τους προσέγγιση.

Η καταλογογράφηση αυτή της ιστορίας ανακόπτεται την εποχή του ρομαντισμού με την ανακάλυψη των εθνικών λογοτεχνιών και κυρίως της γερμανικής γραμματείας.²⁷ Ο ρομαντισμός φέρνει στην επιφάνεια έννοιες όπως αυτή της ιστορίας σε σχέση με την εθνική λογοτεχνία.

Το 19^ο αιώνα η ιστορία λογοτεχνίας καταλαμβάνει ένα περισσότερο θετικιστικό χαρακτήρα. Ο Γάλλος Gustave Lanson γράφει το 1910, ότι η λογοτεχνία είναι ένα τμήμα της ιστορίας του πολιτισμού, μια όψη της εθνικής ζωής. Η ιστορία της λογοτεχνίας δεν υπάρχει παρά μέσα στις σχέσεις της με τα στοιχεία του έθνους.²⁸ Η ίδια αποτελεί δημιούργημα ενός συγκεκριμένου συλλογικού σώματος που τοποθετείται σε ένα χρονικό και γεωγραφικό πλαίσιο, αποτελείται από ένα λογοτεχνικό κανόνα, ένα σύνολο κειμένων ως κληροδότημα στις επόμενες γενιές. Η λογοτεχνική ιστορία αποκτά συγκεκριμένη ιδεολογική χροιά, τίθεται σε ένα κοινωνικοπολιτικό περιβάλλον και γίνεται αντικείμενο

²⁵ Gerard Genette, «Λογοτεχνία και ιστορία», *Η διδασκαλία της λογοτεχνίας*, Συνέδριο του Σεριζι, διεύθυνση : Serge Doubrovsky – Tzvetan Todorov, Επικαιρότητα, σελ. 99.

²⁶ Ζαχαρίας Σιαφλέκης, *Συγκριτισμός και Ιστορία της Λογοτεχνίας* / Επικαιρότητα, Αθήνα, 1988, σελ. 11.

²⁷ Γιώργος Βελουδής : «Ιστορία και ιστορικότητα της λογοτεχνίας», , *Ζητήματα ιστορίας των Νεοελληνικών γραμμάτων* / Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Φιλοσοφική Σχολή – τμήμα Φιλολογίας, παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1994, σελ. 28.

²⁸ Clement Moisan, *Η λογοτεχνική Ιστορία*, , (μτφ Αριστέα Παρίση) , Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1992, σελ. 8 – 9.

επιβεβαίωσης και προβολής των επιτευγμάτων της στα έξω – εθνικά της σύνορα.

Η λογοτεχνική ιστορία είναι μια ιστορία του πνεύματος και των ιδεών και ο ρόλος της είναι διττός : να ιστορικοποιεί τα κοινωνικά της συμφραζόμενα καθώς και να τα ερμηνεύει. Σύμφωνα με το Lanson «το λογοτεχνικό φαινόμενο είναι στην ουσία του ένα κοινωνικό γεγονός», κάτι που επιβιώνει στο ρωσικό φορμαλισμό και τη θεωρία λογοτεχνίας.²⁹ Ένας ερευνητής της ιστορίας της λογοτεχνίας δε βρίσκεται αντιμέτωπος μόνο με ένα ιστορικό έργο, ένα ντοκουμέντο. Παράλληλα γίνεται και ο αναγνώστης ενός λογοτεχνικού μνημείου, ενός κειμένου που βρίσκεται ανάμεσα στον ιστορικό πραγματισμό και τον αισθητικό υποκειμενισμό.

Η ιστορία λογοτεχνίας αποτελεί μια μορφή γνώσης, είναι ένας εκλογικευμένος τρόπος ανασύστασης του παρελθόντος. Η παράθεση των συγγραφέων και των έργων τους τοποθετημένα σε συγκεκριμένες χρονικές περιόδους είναι ανεξάρτητη από τη γενική ιστορία. Η ιστοριογραφία μπορεί να χρησιμοποιεί το λογοτεχνικό κείμενο ως τεκμήριο, όπως και η κοινωνιολογία, για κάποιο γεγονός που λειτουργεί ως αποτέλεσμα μιας ανθρώπινης ενέργειας που ανήκει στο παρελθόν και έχει εξαντληθεί. Το λογοτεχνικό αυτό τεκμήριο όμως αποτελεί ένα μνημείο που έχει διάρκεια παραγωγής αποτελεσμάτων, διατηρεί δηλαδή τη λειτουργία του στη διαχρονία (Lanson).³⁰

Η Ιστορία του Δημαρά αποτελεί την έναρξη της πνευματικής προσπάθειας που συνδέει τη λογοτεχνία με τον ευρύτερο εθνικό βίο. Ο Δημαράς τοποθετεί την ιστορία της λογοτεχνίας σε εθνικά αλλά και κοινωνικά πλαίσια υπό το πρίσμα διαφορετικών οπτικών. Ενστερνίζεται τις αρχές της θεωρίας του Lanson για την προβολή των ζητημάτων του εθνικού βίου στη πνευματική δημιουργία. Το έργο του τελευταίου δημιουργείται σύμφωνα με τα κοινωνικά συμφραζόμενα της εποχής, λαμβάνοντας υπόψη τις σχέσεις του χρόνου της αφήγησης και του χρόνου της ιστορίας που παρουσιάζεται στο γραπτό κείμενο.

Για να φτάσουμε στο δημαρικό αποτέλεσμα πρέπει να ανατρέξουμε λίγο νωρίτερα στο σχήμα μιας κορυφαίας μορφής της ελληνικής λογοτεχνίας και

²⁹ Clement Moisan, *Η λογοτεχνική Ιστορία*, (μτφ Αριστέα Παρίση) , Καρδαμίτσας, Αθήνα, 1992, σελ. 17.

³⁰ Mario Vitti : «Ιστορική προσέγγιση λογοτεχνίας», , *Ζητήματα ιστορίας των Νεοελληνικών γραμμάτων / Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Φιλοσοφική Σχολή – τμήμα Φιλολογίας, παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1994, σελ. 23.*

του χώρου της κριτικής, του Κ. Παλαμά. Η ιστορία της λογοτεχνίας ως κειμενική πραγματικότητα που εκφράζει ένα ιδεολογικό σύστημα αποτελεί δημιούργημα του ρομαντικού 19^{ου} αιώνα., ως η έκφραση της εθνικής ψυχής. Η εδραίωση του λογοτεχνικού παρελθόντος συντελείται στην εθνική συνείδηση μετά το '30. η προηγούμενη παραγωγή πρέπει να εξεταστεί κατά το σχήμα του Παλαμά μέσω της πρόσληψης από τους μεταγενέστερους. Είναι η στιγμή όπου η σχέση ποιητή και κοινού βγαίνει στην επιφάνεια, σύμφωνα με την έκφραση του παλαμικού πνεύματος το οποίο ακολουθείται και από το Δημαρά.

Η νέα κριτική, εκτός από την εσωτερική πρόσληψη δημιουργού – κειμένου από το κοινό στη συγχρονία του, θέτει το ζήτημα της εξέτασης του συνόλου της νεοελληνικής γραμματείας από τους επόμενους μελετητές και πέρα από τα εγχώρια σύνορα. Η λύση, έτσι ώστε η ελληνική λογοτεχνική παραγωγή να μείνει αναλλοίωτη και να κρατήσει μάλιστα και το δυναμισμό της στο χρόνο αλλά και να προβληθεί σε ένα διεθνικό επίπεδο, δίνεται από το Παλαμά σε ένα πρώτο επίπεδο και υλοποιείται από το Δημαρά. *«Είναι επιτακτική η ανάγκη της συγγραφής μιας επιστημονικής ιστορίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας, γράφει ο Παλαμάς στο Εμπρός, όπου θα δοθεί βαρύτητα στη σύνδεση της αρχαίας παράδοσης και της νεοελληνικής, στη δημοτική γλώσσα του Σολωμού ως βάση για τη νεοελληνική ποίηση και στη σύνθεση της αθηναϊκής παράδοσης με τη δημοτική»*³¹.

Τα σχήματα των δύο κριτικών που στρέφονται προς την ιστορία, αποδεικνύουν τη συνέχεια της ιστορικής σκέψης, όπου δεν παρατηρούνται τομές αλλά χρονικές επικαλύψεις και έχουν ως κοινό χαρακτηριστικό την επιστημονική τοποθέτηση στην πορεία του λογοτεχνικού είδους. Το ιστορικό μοντέλο του Παλαμά εδραιώνεται στη νεοελληνική συνείδηση της γενιάς του '30 και κορυφώνεται με το έργο του Δημαρά δύο δεκαετίες αργότερα.

³¹ Αποστολίδου Βενετία, *Ο Κ. Παλαμάς, ιστορικός της νεοελληνικής λογοτεχνίας* / Θεμέλιο, Αθήνα, 1992, σελ. 249 – 252.

2. Το ελληνικό παράδειγμα : το σχήμα της Ι. Ν. Λ.

Το σχήμα της ιστορίας του Κ. Θ. Δημαρά έχει κέντρο του το νέο Ελληνισμό, ο οποίος διαχωρίζεται σε τρεις περιόδους. Η πρώτη τοποθετείται χρονικά από το 1453 και τη Άλωση της Πόλης ως το 1669, τη περίοδο που ανεβαίνει στο πολιτικό προσκήνιο η ηγετική τάξη των Φαναριωτών. Η περίοδος αυτή εκτείνεται χρονικά ως το 1774, την εποχή της εμφάνισης, της ακμής και της παρακμής της αστικής τάξης.³² Η τρίτη συνεχίζει και κορυφώνεται με τη γενιά του '30, όπου το νέο σχήμα προτάσσει καινούριες μεθόδους αντίληψης, είναι η εποχή της ιστορικοποίησης της γραφής και της δυναμικής εισόδου των φυσικών επιστημών.

Το σχήμα της *Ιστορίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, έτσι όπως το συγκρότησε ο Κ. Θ. Δημαράς, αποτελεί έναυσμα για ιστορικές και κοινωνιολογικές αλλαγές στις μελέτες που δημοσιεύτηκαν μετά το '48. Τα αίτια τα οποία τον οδήγησαν στη σύλληψη αυτού του σχήματος είναι παραπάνω από ένα. Σίγουρα το ιστορικό υλικό που άντλησε του έδωσε το έναυσμα για τη δημιουργία της ιστορίας του. Ένα από τα ζητήματα που αποτέλεσαν σημαντικό σταθμό στη πνευματική του πορεία και φυσικά στη Γραμματολογία του ήταν η μελέτη του φαινομένου του Ελληνικού Διαφωτισμού. Η αποδοχή από το Δημαρά της σύνδεσης του Ελληνικού με τον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό έδωσε χρονική συνοχή στο έργο του, «ο ελληνικός Διαφωτισμός αποτελεί κλάδον του μεγάλου κορμού του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού»³³.

Στο νέο σχήμα το κεντρικό σημείο μετατοπίζεται από τη σφαίρα της λογοτεχνίας, εισέρχεται στην έννοια της παιδείας και στην ιστορία των κειμένων της νεοελληνικής γραμματείας. Μετά το '30 τονίζεται η ανάγκη για την εισαγωγή της επιστήμης στη γραφή και την αναδιαμόρφωση της ιστορικής σκέψης με νέες μεθόδους. Το ιστορικό αποτέλεσμα του Δημαρά δε πρέπει να θεωρηθεί ως μεμονωμένη και ξαφνική παρέμβαση στο πνευματικό γίγνεσθαι του νέου ελληνισμού. Ψήγματα αυτής της νέας δημιουργίας ενυπάρχουν στην ελληνική κριτική και στη θεωρία ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα τα οποία

³² Δημήτρης Αποστολόπουλος, «Οι πηγές της έμπνευσης ενός ερμηνευτικού σχήματος : ο θρησκευτικός ουμανισμός», *Επιστημονική συνάντηση στη μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα, 1994, σελ. 71- 72.

³³ ο. π., *Μεγάλη Εγκυκλοπαίδεια του Δρανδάκη*, σελ. 72.

χρησιμοποίησε ο Δημαράς για να συγκεντρώσει το υλικό και να ολοκληρώσει το συλλογικό έργο του.

α) Οι θεματικές διακρίσεις

- Η δόμηση του εθνικού χρόνου

Μία από τις κυριότερες θεματικές διακρίσεις που κάνει ο Κ. Θ. Δημαράς στο έργο του είναι ο χρονικός διαχωρισμός, η αντίθεση παρελθόντος και παρόντος. Ο προσδιορισμός του χρόνου αποτελεί ένα από τα σπουδαιότερα ζητήματα της σκέψης του Δημαρά. Το «πριν» και το «μετά», η τομή του παρελθόντος και του παρόντος σε συλλογικό επίπεδο καλύπτει όλη τη μακρά διάρκεια που απασχολεί το μεγάλο δημιουργό. Έννοιες όπως η συγχρονία και η διαχρονία, η συνοχή και η ρήξη ακολουθούν την πολιτική και κοινωνική ιστορία.

Ο χρόνος χωρίζεται με βάση ένα μεγάλο και καθοριστικό γεγονός για το κοινό αίσθημα που διαμορφώνεται στη συνείδηση ενός συλλογικού σώματος. Για παράδειγμα για τη Γαλλία, σημαντική τομή της εθνικής ιστορίας αποτελεί το 1789 με τη Γαλλική Επανάσταση, για την Ιταλία η πτώση του φασισμού, το Risorgimento.³⁴ Για τα ελληνικά δρώμενα η χρονολογία σταθμός στην κοινωνικοπολιτική ιστορία είναι η τουρκική κατάκτηση. Γύρω από αυτό το σημείο χτίζεται η έναρξη της ιστορίας του Δημαρά, ο πνευματικός κόσμος πριν και μετά την άλωση. Η τουρκοκρατία αποτελεί ένα συλλογικά καθορισμένο γεγονός ως μία τομή στον ιστορικό χρόνο.

Το ζήτημα του παρελθόντος ως μια γόνιμη και ουσιαστική συνέχεια του νέου ελληνισμού απασχολεί το Δημαρά. Οι σχέσεις της νεωτερικότητας με το παλαιό διαφαίνεται στα κεφάλαιά του. Το παρελθόν για τον ίδιο δεν είναι ξεκομμένο από τη δική του συγχρονία παρά διατηρεί τη κοινωνική του λειτουργία.

Αυτή η σύνδεση με την αρχαιότητα και το Βυζάντιο παρουσιάζεται στο έργο του Δημαρά ήδη στα πρώτα του κεφάλαια, για παράδειγμα «οι αρχαίοι ζουν ακόμη». Αυτό που τον ενδιαφέρει είναι να τονίσει ότι η σχέση με το

³⁴ Jack Le Goff, *Ιστορία και Μνήμη*, Νεφέλη, Αθήνα, 1998, σελ. 25.

παρελθόν πρέπει να είναι κριτική και δημιουργική κι όχι σχέση προσήλωσης. Τα βήματα που πρέπει να γίνουν στη νεοελληνική γραμματεία, σύμφωνα με το Δημαρά, πρέπει να στρέφονται προς το μέλλον που επιβάλλει το πλαίσιο της δυτικής παιδείας και του πολιτισμού.

Μία πρώτη και κύρια θεματική ενότητα με βάση το χρόνο, που προσδίδει σημεία ιστορικότητας στο ίδιο το κείμενο και στο συγγραφέα, είναι η περίοδος πριν το 1453, με βασικές αντικατοπτρίσεις σε πνευματικά ζητήματα, στην αναγωγή της ελληνικής αρχαιότητας και στο βυζαντινό μύθο. Ακολουθεί η μακρά διάρκεια της τουρκικής κατάκτησης και της συγκρότησης μιας ενιαίας εθνικής συνείδησης στα χρόνια του Αγώνα. Μέσα στο χρόνο και τις ανάγκες των συλλογικών σωμάτων του νέου ελληνισμού αναδύεται η πνευματική πνοή, τα κινήματα και οι μεγάλες σχολές που εξυψώνουν το Γένος.

Η επιθυμία γνωριμίας με το παρελθόν και η στροφή προς τη Δύση στηρίζονται από τις κορυφαίες μορφές του νεοελληνικού κόσμου. Η ελληνική πορεία στο χρόνο σε καμία περίπτωση δεν αποκολλάται πλήρως από το παρελθόν. Η εθνική συνείδηση διαμορφώνεται από τα υπολείμματα του κλασικισμού και της παιδείας του Βυζαντίου. *«Η έλλειψη κατανόησης του παρόντος γεννιέται μοιραία από την άγνοια του παρελθόντος. Αλλά δεν είναι ίσως λίγο μάταιο να πασχίζουμε να κατανοήσουμε το παρελθόν όταν δε γνωρίζουμε τίποτα για το παρόν;»*³⁵ (M. Bloch)

Μέρος της εργασίας του Δημαρά ήταν η τοποθέτηση των ζητημάτων παιδείας στο χρόνο. Ολόκληρη η παιδευτική δραστηριότητα διατηρεί μια χρονική ακολουθία από το παρελθόν (αρχαίο, παλαιό) στο παρόν (νεωτερικό). Μέσα σε αυτή τη χρονική συνέχεια του πνευματικού κόσμου παρεμβάλλεται το κοινωνικό, πολιτικό και θρησκευτικό πλαίσιο. Επιπλέον σε χρονική ακολουθία τίθενται οι μορφές των λογίων που συνέβαλαν στη διαμόρφωση του νεοελληνικού πνευματικού κόσμου.

Η παιδεία αποτελεί χώρο συγκερασμών, επιμειξιών και επικαλύψεων και όχι χώρο «πνευματικής αυτάρκειας».³⁶ Το ίδιο το δημαρικό έργο ακολουθεί αυτό το μοτίβο που δε συμφωνεί με μία παγιωμένη και αμετάβλητη

³⁵ ο. π. σελ. 47.

³⁶ Παν. Μουλλάς, «Αισθητικές και ιστορικές αποτιμήσεις στη νεότερη λογοτεχνία μας», *Πενήντα χρόνια Νεοελληνικής παιδείας*, η παρουσία του Κ. Θ. Δημαρά στην επιστήμη των νεοελληνικών γραμμάτων, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού πολιτισμού και γενικής παιδείας, ιδρυτής : σχολή Μωραΐτη, σελ.52.

στάση, αυστηρά καθορισμένη στο χρόνο, παρά είναι αποτέλεσμα πολλαπλών αιτίων και συγκυριών. Οι ωσμώσεις και οι αντιθέσεις που χαρακτηρίζουν τη νεοελληνική παιδεία δομούν την Ιστορία Λογοτεχνίας του μεγάλου ερευνητή. Το έργο δηλαδή χτίζεται πάνω σε πραγματολογικά στοιχεία, με κέντρο το χρόνο, το παλιό και το νέο, που διατηρούν μια αλληλένδετη σχέση, μέσα στο παλιό βρίσκονται τα σπέρματα του νέου, μέσα στο νέο βρίσκονται επιβιώσεις του παλιού.

- Λαϊκή και λόγια παράδοση – οι προσμείξεις

Ήδη από την αρχή του έργου του ο Δημαράς συγκροτεί το διαχωρισμό της λόγιας από τη λαϊκή παράδοση και τις μεταξύ τους προσμείξεις. Από τη πρώιμη τουρκοκρατία, λοιπόν, και λίγο νωρίτερα, διαπιστώνονται τρία ρεύματα που καταλήγουν ως το 19^ο αιώνα. Το πρώτο είναι το δημοτικό τραγούδι που συνεχίζει τη λαϊκή παράδοση του αρχαίου τραγουδιού, απαλλαγμένο από λόγια στοιχεία. Ακολουθεί η λόγια επεξεργασία του δημοτικού τραγουδιού, η μείξη στοιχείων της λόγιας με τη δημώδη κουλτούρα και οι αναβιώσεις του παρελθόντος στα τραγούδια που συνόδευαν τη λαϊκή ζωή, σε όλες της τις εκφάνσεις, όπως τα Βυζαντινά τραγούδια και τα ακριτικά τραγούδια για το Διγενή. Η τρίτη περίπτωση είναι αυτή της λόγιας παραγωγής, η οποία όμως, απευθύνεται στο λαό και γράφεται στη γλώσσα του³⁷.

Η λαϊκή ζωή έχει τις αντιστοιχίες της στις λογοτεχνικές εκδηλώσεις του λαού. Ο ανώνυμος στίχος που αντιπροσωπεύει αυτή τη λογοτεχνική παραγωγή είτε χαρακτηρίζεται από αναφορές στην ανθρώπινη ζωή, στις γιορτές, σε γάμους, βαπτίσεις, στο ξενιτεμό από τη πατρίδα, είτε έχουν περιεχόμενο σατιρικό ή ιστορικό, όπως τα ακριτικά τραγούδια και τα κλέφτικα. Ιδιαίτερα ακμαίο είναι το θρησκευτικό συναίσθημα αλλά και το εθνικό, με στοιχεία ηρωισμού, ιπποτισμού και με μυθολογικές αναφορές. Εκτός από τα δημοτικά τραγούδια και τα λαϊκά αναγνώσματα που στηρίζονταν στη προφορική παράδοση, ο Δημαράς, αναφέρεται στην ιστορία και τη χρονογραφία της περιόδου, που αποτελούν τη λόγια παραγωγή του

³⁷ Κ. Θ. Δημαράς, *Ιστορία Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, από τις πρώτες ρίζες ως την εποχή μας, εκδόσεις «Γνώση» (έκδοση 9^η), Αθήνα, 2000, σελ. 13 – 14.

ελληνισμού και χαρακτηρίζονται ως «αναγεννητικό φύσημα» της εποχής του Βυζαντίου³⁸.

Από την εποχή της τουρκοκρατίας ως το 1669, το δημοτικό τραγούδι συνεχίζει τη πορεία του, ενώ παράλληλα εμπλουτίζεται με το δυτικό στοιχείο, όπως το παράδειγμα της κρητικής ποιητικής παραγωγής. Ο ελληνισμός της διασποράς, η Κύπρος, τα Δωδεκάνησα, η Κρήτη, καλλιεργεί τη λόγια επεξεργασμένη λαϊκή γλώσσα, με έργα όπως *Ερωφίλη*, *Ερωτόκριτος*, *Η θυσία του Αβραάμ*. Αυτό το γλωσσικό τύπο ακολουθεί και η Εκκλησία που παρουσιάζει ένα ιδιαίτερα φιλοπρόοδο πνεύμα. Ο θρησκευτικός ουμανισμός μιμείται την «απλήν γλώσσα», με προπαγανδιστικό σκοπό έναντι του τουρκικού ζυγού και της Δυτικής απειλής³⁹.

Μετά το 1669 και της ανόδου της ηγετικής τάξης των Φαναριωτών προβάλλεται η ανάγκη της γνώσης και της δεοντολογίας. Το δημοτικό τραγούδι συνεχίζει να ακμάζει, δεν παρατηρείται όμως μια λογοτεχνική παραγωγή με συνοχή. Μεγάλη έμφαση δίνεται στα ζητήματα της εκπαίδευσης και της ηθικής. Η οριστική ξενιτιά των λογίων μειώνεται σταδιακά όσο βελτιώνονται οι συνθήκες ζωής στη πατρίδα, με αποτέλεσμα ο ελληνισμός να πλαισιωθεί από μια ομάδα λογίων που βοηθούν στην αύξηση του αριθμού των σχολείων και των γενικότερων εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων.

Οι μεγάλες αλλαγές που γίνονται στα ζητήματα της παιδείας είναι η αρχή της διάστασης της Εκκλησίας με τη λαϊκή παιδεία, η κυριαρχία της οποίας, κυρίως μετά το 1774, διεκδικείται από την αστική τάξη. Ενώ αρχικά η εκπαιδευτική δραστηριότητα αποτελούσε ευθύνη της τάξης των Φαναριωτών και των κληρικών, εμφανίζεται μια τρίτη ομάδα, αυτή των κοσμικών διδασκάλων, που στηρίζουν τη γνώση στη μνήμη του αρχαίου, προχριστιανικού κόσμου. Το κοινωνικό σώμα των λογίων που προέρχεται από την αστική τάξη, προβάλλει το αίσθημα της αναζωπύρωσης των αρχαίων γραμμάτων. Η τάξη αυτή θα αποτελέσει αργότερα την έκφραση του ελληνικού διαφωτισμού⁴⁰.

³⁸ Ο. π. σελ. 48.

³⁹ Ο. π. σελ. 54.

⁴⁰ Ο. π. σελ. 184 – 5.

Από το 1770 και για πενήντα χρόνια περίπου οι πνευματικοί ρόλοι αλλάζουν. Κύριος εκπρόσωπος της λαϊκής παραγωγής γίνεται η αστική τάξη, ενώ η Εκκλησία περνά στην απέναντι πλευρά, της αντίδρασης και του συντηρητισμού. Οι Φαναριώτες χάνουν την παλαιότερη αίγλη τους, ενώ παράλληλα διαμορφώνεται μια νέα τάξη πραγμάτων και μια ανανέωση των ηθικών αξιών. Η νέα δύναμη στη λογοτεχνική παραγωγή, που ξεκινά από τη προρομαντική εποχή και συνεχίζει στα ρομαντικά χρόνια, είναι η υποκειμενικότητα.

Μετά τον Αγώνα η πνευματική ζωή νοσταλγεί τη περασμένη ακμή, τη μνήμη της αρχαίας δόξας. Η εξασθένηση και η παρακμή οδηγούν προς τη τάση για φυγή από τη πραγματικότητα. Η περίοδος αυτή των πνευματικών ζυμώσεων, που ονομάζεται περίοδος του ρομαντισμού, χωρίζεται σε δύο πόλους, πρώτον στους Φαναριώτες και το νεοκλασικισμό και δεύτερον στην Επτανησιακή σχολή, που στρέφεται προς τη Δύση, και τον ιδανισμό. Παράλληλα η λογισσύνη και ολόκληρη σχεδόν η πνευματική δραστηριότητα εγκαθίσταται στην Αθήνα. Μετά τη περίοδο του ρομαντισμού και την άνοδο της γενιάς του '80, με κύριο εκπρόσωπο τον Κ. Παλαμά, μορφοποιούνται τα στοιχεία του λόγου και του πνεύματος. Ο Παλαμάς δένει το έργο του με τη παράδοση, την οποία και ανανεώνει. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της

10. Ερωτόκριτος (1710)

ανάδειξης της λαϊκής κουλτούρας με τη συγχρονία του Παλαμά είναι τα «Τραγούδια της πατρίδος μου», όπου ο ποιητής, κατά το Δημαρά, εκμεταλλεύεται το δημοτικό τραγούδι, τις νεοελληνικές παραδόσεις και την ιστορία, παράλληλα με τη δημοτική γλώσσα⁴¹.

⁴¹ Ο. π. σελ. 467.

Με το τέλος του 19^{ου} αιώνα και τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} , ο Δημαράς θέτει στο έργο του ως κύρια διάσταση μεταξύ της λόγιας και της λαϊκής κουλτούρας, το γλωσσικό ζήτημα. Οι υπέρμαχοι του δημοτικισμού οργανώνονται με κύριο εκπρόσωπο τον Ψυχάρη, και υποστηρίζουν τη λαϊκή γλώσσα ως «λύτρωση του ελληνισμού από τις πνευματικές του πέδες»⁴². Η δημοτική γλώσσα διαχωρίζεται στη λόγια, εκλεπτυσμένη δημοτική και στη λαϊκή. Ο ίδιος ο Ψυχάρης έχει κατηγορηθεί για χρήση στο έργο του μιας λαϊκής γλώσσας που βρίσκεται πολύ κοντά στη μίμηση της προφορικής ομιλίας, της χρήσης ενός λόγου που χαρακτηρίζεται από επιτηδευμένη απλότητα⁴³. Από την άλλη εξακολουθεί να καλλιεργείται η λόγια καθαρεύουσα, με το παράδειγμα του Ροϊδη και των συνεχιστών του.

Τέλος ο Δημαράς μιλά για μια νέα ομάδα ανθρώπων, από το 1930 ως το Β' Παγκόσμιο πόλεμο, όπου η λαϊκή παράδοση αποτελεί το μέσο με το οποίο ο δημιουργός δένει αρμονικά στο έργο του το παρελθόν, διαμορφώνει μια οργανική σχέση των περασμένων, ως βιωμένων εμπειριών, με τα καινούρια. Η νέα γενιά επιδιώκει την ανανέωση και διαμορφώνει εθνική και ιστορική συνείδηση, χωρίς να λησμονεί το παρελθόν και χωρίς να σταματά να αναζητά τους προγόνους της.

β) Η πνευματική και κοινωνική γεωγραφία του νέου ελληνισμού έτσι όπως προκύπτει από το σχήμα της *Ιστορίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*

Ήδη από την αρχή της ιστορίας του, ο Κ. Θ. Δημαράς, ορίζει την περιοδολόγησή του με βάση τα πολιτικά γεγονότα. Το έργο του δε χαρακτηρίζεται από τομές παρά από επικαλύψεις των περιόδων ακολουθώντας μια χρονολογική σειρά και τοποθετώντας τους σταθμούς της ιστορίας του μέσα σε γεωγραφικά πλαίσια. Ο χώρος για το Δημαρά δεν είναι νεκρός, παρουσιάζει αντιθέτως μια έντονη κινητικότητα και φιλοξενεί τη πνευματική και κοινωνική ζωή του ελληνισμού.

⁴² Ο. π. σελ. 471-2.

⁴³ Ο. π. σελ. 494.

Ένα από τα πρώτα ζητήματα που περιγράφει είναι ο ακριτικός κόσμος και ο απόηχός του στη τέχνη του λόγου. Εξαιτίας του ότι οι γεωγραφικοί τόποι είναι απομονωμένοι από τις μεγάλες συγκοινωνιακές αρτηρίες και οι κοινωνίες είναι ολιγάριθμες, διατηρείται σε μεγαλύτερο ποσοστό το πολιτισμικό υπόβαθρο και καλλιεργείται εντονότερα το αίσθημα της ελληνικότητας. Η ελληνική ύπαιθρος βιώνει σε μεγάλο ποσοστό το αίσθημα της ανασφάλειας, ο αγροτικός τρόπος ζωής είναι δυσκολότερος ενώ παράλληλα λόγω του δυσπρόσιτου των περιοχών οι ρυθμοί ανανέωσης της εθνικής ζωής είναι αργοί.

Οι πνευματικές εκδηλώσεις στην ελληνική ύπαιθρο είναι στενά συνυφασμένες με την οικογενειακή ζωή, τις αγροτικές δραστηριότητες και το θρησκευτικό συναίσθημα. Τα δημοτικά τραγούδια έχουν ως θέμα τους τα στάδια ζωής του ανθρώπου, τη τριλογία αποχωρισμού, μετάβασης και ενσωμάτωσης, της γέννησης, του γάμου, του αποχωρισμού, του θανάτου. Αισθήματα τοπικιστικά, λαϊκές υπερβολές και δεισιδαιμονίες είναι διάχυτες σε τραγούδια γάμου, ξενιτεμού, κάλαντα, μοιρολόγια. Ο Δημαράς πλέκει την ιστορική του αφήγηση με βάση το κοινωνικό πλαίσιο της εποχής και δε λησμονεί κοινωνιολογικούς και λαογραφικούς παράγοντες, ήθη και έθιμα, ανάγκες των συλλογικών σωμάτων που ζουν σε συγκεκριμένες χρονικές περιόδους και γεωγραφικούς τόπους.

Κατά τη περίοδο της τουρκικής κατάκτησης συντελούνται πληθυσμιακές ανακατατάξεις στον ελληνικό χώρο. Σημειώνεται μια σειρά ξενιτεμών, εσωτερικής μετανάστευσης από την ύπαιθρο στις πολιτείες. Με τη πληθυσμιακή κινητικότητα μεταφέρονται στοιχεία κοινωνικά και πνευματικά, άλλα αλλάζουν και άλλα εξαλείφονται εντελώς. Τα παραδείγματα που χρησιμοποιεί ο Δημαράς προέρχονται από τα φραγκοκρατούμενα νησιά όπου παρατηρείται ένα ιδιότυπο κράμα ελληνικού και δυτικού στοιχείου, τη βενετσιάνικη ζωή στη Κρήτη, τη στέρηση της Πόλης από την πνευματική ζωή και την εγκατάσταση Ελλήνων λογίων στην Ιταλία και τη Γαλλία.⁴⁴

Η Κύπρος, διατηρώντας κάποια στοιχεία ακριτισμού, κατάλοιπα ενός πολιτισμού αναπτυσσόμενου ήδη από τον ιδ΄ αιώνα, εμπλουτίζεται με νέα προερχόμενα από τα ρεύματα του δυτικού ρομαντισμού και ιπποτισμού. Τα

⁴⁴ Ι. Ν. Α. σελ. 57.

Δωδεκάνησα και κυρίως η Κρήτη παρουσιάζουν υψηλά λογοτεχνικά επιτεύγματα στην ιστορία της νεοελληνικής γραμματείας. Στη Κρήτη συγκεκριμένα η ελευθερία των ηθών ταίριαζε στα δυτικά αστικά κέντρα, ο πνευματικός δυναμισμός παρουσίασε μια πλούσια λογοτεχνική παραγωγή. Έργα όπως η Ερωφίλη, ο Ερωτόκριτος, η Βοσκοπούλα, είναι γεμάτα με τα θρησκευτικά και ρομαντικά στοιχεία, με εικόνες από το οικογενειακό περιβάλλον, έρωτα, πάθη και με συμβολισμούς όπως με την ιδέα του αλυτρωτισμού που διψάει για ελευθερία και ζωή.⁴⁵

Είναι λογική η σύνδεση ελευθερίας με τη πρόοδο και τη κοινωνική και πνευματική εξέλιξη. Ο Δημαράς ξεκινά από τα νησιά, εκεί όπου η Δυτική επαφή είναι πιο άμεση, η τουρκική σκλαβιά βρίσκεται μακρύτερα σε σχέση την ηπειρωτική Ελλάδα και η πνευματική ζωή είναι πιο αναπτυγμένη. Οι Βενετοκρατούμενες νήσοι διατηρούν σχέσεις με τη μητρόπολη και η λογοτεχνική τους δημιουργία είναι επηρεασμένη από το ρεαλιστικό κλίμα της ιταλικής Αναγέννησης.⁴⁶

Η αντίθεση μεταξύ του υπόδουλου ελληνισμού και του κόσμου της διασποράς είναι μεγάλη. Στους τόπους τους οποίους ασθενούσε η τουρκική παρουσία ο ελληνισμός έβρισκε πρόσφορο έδαφος οικονομικό και πνευματικό για να καλλιεργήσει την εθνική του παιδεία και το πνεύμα του. Ιδρύονται μεγάλες βιβλιοθήκες, εκδίδονται βιβλία και περιοδικός τύπος, παρουσιάζεται γενικότερα μια παιδευτική κίνηση στο εξωτερικό, κυρίως στις ιταλικές και γαλλικές πόλεις.

Όσο ο ελληνισμός πλησιάζει στην ώρα του μεγάλου Αγώνα διαχωρίζεται από το παρελθόν του, αυτό της Ανατολής και του πολιτισμού του Βυζαντίου και καθιστά τους δεσμούς του με τη Δύση ισχυρότερους. Ο αιώνας των Φαναριωτών που παρουσίασε μια μεγάλη πνευματική κίνηση και προσφορά στη

2. Προμετωπίδα της Ερωφίλης (1637)

⁴⁵ Ι. Ν. Α. σελ. 97.

⁴⁶ Ι. Ν. Α. σελ. 111-113.

νεοελληνική παιδεία άρχισε να παρακμάζει. Το όραμα των νεοελλήνων ήταν η αποβολή του ανατολικού ζυγού που δυσχέρανε την καθολική άνοδο και εξέλιξη του Γένους. Ο δυτικός κόσμος φάνταζε, γεμάτος αίγλη, να' ναι σωτήριος για τον ελληνισμό.

Οι εύποροι νέοι της εποχής σπουδάζουν στις πόλεις του εξωτερικού, όπως ο Κοραΐς, ο Κάλβος, ο Σολωμός. Με την επιστροφή τους φέρνουν το δυτικό αέρα και τα νέα, παιδευτικά ρεύματα στη πατρίδα τους. Η πρόοδος ανατέλλει με το μέλλον της Ελλάδας, το νέο αίμα που μετακινείται, μαθαίνει, αποτελεί φορέα νέων τρόπων σκέψης και ιδεών.

Η νέα αυτή πνευματική κίνηση δε παρουσιάζει συνοχή στον πνευματικό χώρο. Το μεγαλύτερο μέρος της αποτελείται από άτομα απαίδευτα, ενώ όσοι έχουν τη δυνατότητα να παρακολουθήσουν το νέο τρόπο ζωής είτε τίθενται εναντίον του προσκολλώντας στις αυθεντίες του παρελθόντος είτε δέχονται αβίαστα τις δυτικές τάσεις χωρίς να έχουν τις ουσιαστικές γνωστικές βάσεις να τις αντιμετωπίσουν κριτικά.

Κορυφαία μορφή της νέας πνευματικής δραστηριότητας παρουσιάζεται ο Σολωμός. Για τον ίδιο ο ελληνισμός αποτελεί ένα ιδανικό που πρέπει να κατακτηθεί. Με το Σολωμό η προηγούμενη κρητική παράδοση περνάει στα Επτάνησα μέσω της κοινής πολιτική κατάστασης, της

3. Τα ερείπια της Ιόνιου Ακαδημίας (1967)

Ενετοκρατίας. Η δημιουργία της Επτανησιακής Σχολής, μιας μερίδας ατόμων που διατηρεί τη κοινή της καταγωγή και αναπτύσσει μια πλούσια και αξιομνημόνευτη λογοτεχνική παραγωγή. Ο κοινός τόπος εδώ αποτελεί κριτήριο χαρακτηρισμού του νέου πνευματικού κόσμου, ως γέφυρα του νεοελληνικού διαφωτισμού με τον ευρωπαϊκό, του ελληνικού στοιχείου με τη Δύση. Αυτή η αφομοίωση του δυτικού τρόπου ζωής και σκέψης δεν ήταν δυνατό να γίνεται με γοργούς ρυθμούς και πλήρως, γιατί όπως υποστηρίζει ο

Βυζάντιος στη Βαβυλωνία, η ελληνική κοινωνία είχε χάσει την οργανική της ισορροπία.⁴⁷

Στα Επτάνησα λειτουργεί η Ιόνιος Ακαδημία ως κληρονομιά από τη βενετική κατάκτηση. Το πνευματικό αυτό ίδρυμα ενισχύεται με την ακτινοβολία και τη δράση του Σολωμού.⁴⁸ Αυτή η πνευματική αίγλη μεταφέρεται λίγο αργότερα στην Αθήνα, η οποία γίνεται πολιτικό και πνευματικό κέντρο του νέου ελληνισμού. Τη σκυτάλη παίρνει λοιπόν η Αθηναϊκή Σχολή που εντείνει τις προσπάθειες για πνευματική και κοινωνική ανάταση. Η Αθήνα, ως το γεωγραφικό κέντρο του νέου κράτους, συγκροτεί τη πνευματική δύναμη και επιδίδεται στη καλλιέργεια της παιδείας και της παραγωγής λογοτεχνικών έργων.

Η Αθηναϊκή Σχολή επηρεάζεται από τη πνευματική δραστηριότητα των Επτανησίων. Σύνδεσμος ανάμεσα στα Επτάνησα και την Αθήνα ήταν η Πάτρα, που αποτελούσε μεγάλο εμπορικό λιμάνι και διατηρούσε επαφές με τα νησιά και τη πρωτεύουσα.⁴⁹ Πατρινοί λογοτέχνες εμπνέονται από τον επτανησιακό αέρα, λόγω της γεωγραφικής γειτνίασης και των ανοικτών θαλάσσιων δρόμων, που γίνονται φορείς οικονομικών και πνευματικών ανταλλαγών.

Η γεωγραφική θέση είναι σημαντική στη διαμόρφωση των πνευματικών αποτελεσμάτων. Ο κόσμος δε παραμένει στατικός, μετακινείται αναλογικά πάντα με τις βιοποριστικές του ανάγκες και τις πνευματικές του αναζητήσεις, μεταφέρει τοπικιστικά στοιχεία στα όρια του πνευματικού και του κοινωνικού και φυσικά υιοθετεί άλλα στο τόπο κατάληξή του. Η γεωγραφική επικοινωνία γίνεται φορέας ιδεών και εκπαιδευτικών τακτικών. Επιπλέον χρησιμοποιούνται γέφυρες κοινωνικής και πνευματικής επικοινωνίας που συνδέουν τον έσω ελληνισμό με χώρες του εξωτερικού. Η πνευματική κινητικότητα διαμορφώνει λογοτεχνικά κράματα, αλλάζει και εμπλουτίζει έργα της νεοελληνικής γραμματείας με νέα ρεύματα.

Η μεταφορά αυτή των πληθυσμών κάνει τα σώματα των μεγάλων πολιτειών να έρχονται σε επαφή με την εξωαστική ζωή. Επιστήμες όπως αυτή της λαογραφίας αναπτύσσονται και φέρνουν στο φως τα κινήματα του

⁴⁷ Ι. Ν. Α. σελ. 324.

⁴⁸ Ι. Ν. Α. σελ. 374.

⁴⁹ Ι. Ν. Α. σελ. 407-8.

ρεαλισμού, του νατουραλισμού και της ηθογραφίας, τα οποία αντικαθρεφτίζονται σε κάθε μορφή τέχνης. Από την ελληνική ύπαιθρο προέρχονται εικόνες υπό τη νέα μορφή της πρόζας, του μυθιστορηματικού λόγου και εγκαθίστανται στο αστικό τοπίο με τις μορφές του Βιζυηνού, του Δροσίνη, του Βικέλα και του Παπαδιαμάντη. Ο κόσμος της υπαίθρου εγκατεστημένος στα αστικά κέντρα αναπολεί και συγκινείται με τα καθημερινά περιστατικά και τις οικείες γι' αυτόν καταστάσεις του αγροτικού βίου.

Στην Αθήνα ωριμάζει η πνευματική δράση που ονομάζεται γενιά του '80. Η ελληνική παιδεία διαμορφώνεται έχοντας επίκεντρο πια τη πρωτεύουσα. Μεγάλη μορφή στο χώρο της νεοελληνικής γραμματείας είναι αναμφισβήτητα ο Κ. Παλαμάς, ο οποίος γεωγραφικά κινείται μεταξύ του Μεσολογγίου και της Αθήνας. Στην Αθήνα παρουσιάζονται ιδεολογικές και γλωσσικές αναμείξεις με τις εξής κατευθύνσεις : την παρακολούθηση και τη αφομοίωση της ξένης παιδείας.⁵⁰

Το στοιχείο της επαρχίας ελαττώνεται εξαιτίας της σχηματισμένης πια δημοτικής γλώσσας, μια γλώσσα που χρησιμοποιείται από τους λόγιους της εποχής και είναι κατανοητή από τον ελληνικό κόσμο στο σύνολό του και εξαιτίας της αφομοίωσής του με την Αθήνα. Η ελληνική ύπαιθρος αποκτά ολοένα και περισσότερα αστικά χαρακτηριστικά. Στις προσπάθειες ανάδειξης των τοπικών φαινομένων διαφαίνεται το κοινό στοιχείο και οι σχέσεις αλληλεξάρτησης με τη μητρόπολη, την Αθήνα.

Η γενιά του '30 θέτει στη κορυφή το ελληνικό πρόβλημα, δρα για την ωρίμανση της ελληνικής παιδείας και βιώνει την ανακατάταξη των ελληνικών αξιών. Μία ακόμη κορυφαία μορφή στην νεοελληνική λογοτεχνική παραγωγή είναι ο Κ. Π. Καβάφης. Ο Καβάφης έρχεται με τη σειρά του να δημιουργήσει μια γέφυρα της κοινωνικής και πνευματικής γεωγραφίας του ελληνισμού, τη σύνδεση της μητρόπολης με τις ελληνικές παροικίες. Ο Αλεξανδρινός ποιητής, εκπρόσωπος του ελληνισμού της διασποράς, συλλαμβάνει την Ελλάδα στην ενότητά της, σε μια πνευματική και κοινωνική ωρίμανση.

⁵⁰ Ι. Ν. Α. σελ. 561.

γ) Η σχέση της Ι. Ν. Α. με άλλες παρεμφερείς συνθέσεις

Την αυλαία στο χώρο που ονομάζεται ιστορία της λογοτεχνίας όσον αφορά τα ελληνικά δρώμενα ανοίγει ο Φαναριώτης Ιάκωβος Ρίζος Νερουλός (1778 – 1849), ο οποίος εκδίδει την ιστορία του το 1827. Ο αιώνας των Φαναριωτών όπως αποκαλέστηκε η πνευματική κίνηση των εύπορων αυτών αστών έδωσε σημαντικά έργα και στόλισε με αίγλη το όνομα των Φαναριωτών. Με χαρακτηριστικά όπως αυτά των πολυγραφότατων και ευφυέστατων ανδρών, αναφέρεται ο Δημαράς για την εκ της Πόλεως «οικογενειακή πνευματική συντεχνία». Το δημαρικό χωρίο για τον Ι. Ρ. Νερουλό έχει ως εξής : *«Στα χρόνια του Αγώνα, ο Νερουλός δημοσίευσε στα γαλλικά τη νεοελληνική γραμματεία και τη νεοελληνική ιστορία του. Βιβλία που βάζουν τους Φαναριώτες μέσα στη νεοελληνική Αναγέννηση»*.⁵¹

Το επόμενο λογοτεχνικό μνημείο έρχεται να προστεθεί μισό αιώνα αργότερα στη σύνθεση της νεοελληνικής λογοτεχνικής ιστορίας. Δημιουργός του είναι ο πολυγραφότατος ποιητής και πεζογράφος, *«ο πατριάρχης της εν Ελλάδι φαναριωτικής ποιήσεως»* Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής (1809 – 1892). Η γραμματολογία του Α. Ρ. Ραγκαβή στα γαλλικά ακολουθείται από το εξής σχόλιο του Δημαρά *«η μίμηση υπερβάλλει το πρότυπο, λόγος στα νεοελληνικά που σατιρίζει τη φαναριώτικη τάξη»*.⁵² Οι ιστορίες της νεοελληνικής λογοτεχνίας που εκδόθηκαν το 19^ο αιώνα ακολουθούν παραδοσιακά σχήματα, τη στιγμή που δεν υπήρχαν οι επίσημοι τύποι ακόμη που να δικαιολογούν την ύπαρξη ενός λογοτεχνικού κανόνα.

Το προσκήνιο της νεοελληνικής γραμματείας αλλάζει τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα με τις εκδόσεις τη δεκαετία του 1920 των ιστοριών του Ηλία Βουτιερίδη και του D. C. Hesselting στα γαλλικά. Σύμφωνα με αυτό το νέο σχήμα γράφτηκαν 24 Ιστορίες Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, από το 1948 ως το 1981, με κορυφή το έργο του Κ. Θ. Δημαρά.⁵³ Το σχήμα του τελευταίου χαρακτηρίζεται από πρωτοτυπία, ως οδηγός όλων των μετέπειτα ιστορικών που αποτέλεσαν δημιουργούς για παρόμοια έργα. Η ιστορία του Δημαρά,

⁵¹ Ι. Ν. Α. σελ. 75.

⁵² Ι. Ν. Α. σελ. 353.

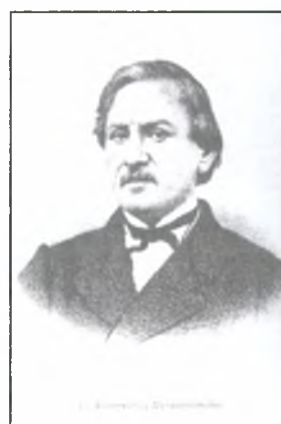
⁵³ Roderick Beaton, Εισαγωγή στη Νεότερη Ελληνική Λογοτεχνία, Νεφέλη, Αθήνα, 1996, σελ. 16.

έργο αναντικατάστατο στα χρονικά της επιστημονικής συγγραφής, έχει εννέα εκδόσεις, με συνεχείς προλόγους και καινούρια στοιχεία.

Τα χαρακτηριστικά της φαναριώτικης γραφής στηρίζονται πάνω σε παραδοσιακά σχήματα, κάτι που τα διαφοροποιεί από την Ιστορία του Δημαρά. Με το έργο του τελευταίου η εθνική λογοτεχνία αποκτά ένα κανόνα ως προς το ποιο θα είναι το περιεχόμενο του συνόλου της και με ποιο τρόπο αυτό θα διατυπωθεί. Συγκριτικά με τα προηγούμενα φαναριώτικα έργα, το νέο λογοτεχνικό μοντέλο χαρακτηρίζεται από συλλογικότητα και πρωτοτυπία, ενώ το σπουδαιότερο είναι η χρήση επιστημονικών μεθόδων και ιστορικών πρακτικών, όπως οι διαδοχικές προσεγγίσεις και τα πολλαπλά αίτια.

Επιθυμία των νέων πνευματικών γενεών, που ξεκινά ήδη από το τέλος του 19^{ου} αιώνα, είναι η τάση για μεθοδικότητα και κριτική. Το ρομαντικό πνεύμα αντικαθίσταται από τον ορθολογισμό της Δύσης. Η προσπάθεια της συγγραφής της λογοτεχνικής ιστορίας κορυφώνεται με το δημαρικό έργο που συνδέει τα λογοτεχνικά κείμενα με τις ιστορικές δομές.

Ο Δημαράς λειτουργεί μόνος του,
αυτό που τον ενδιαφέρει είναι η ανάδειξη
της συνέχειας και της ρήξης
μέσα στη μακρά διάρκεια. Ένα προηγούμενο
ιστορικό σχήμα είναι
αυτό της ιστορίας του Κωνσταντινουπολίτη
Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου
(1815 – 1891).

Η Ιστορία του Νεοελληνικού Έθνους

δημοσιεύτηκε σε πέντε

4. Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος

τόμους σε διάρκεια 14 ετών, από το 1860 ως το 1874. Αυτό που κατάφερε να πραγματοποιήσει ο Παπαρρηγόπουλος, κατά τα λεγόμενα πάντα του Δημαρά, είναι «η μορφοποίηση της ιστορίας σε μια ισορροπημένη σύνθεση».⁵⁴

Κοινό στοιχείο του έργου του Παπαρρηγόπουλου και της ιστορίας του Δημαρά είναι η προσπάθεια της βιογράφησης του νεοελληνικού κόσμου μέσα στη διαχρονία. Αυτή η επιθυμία ανάδειξης του ελληνικού πολιτισμού από την αρχαιότερα ως τους νεώτερους χρόνους διατυπώνεται στα δύο έργα, το ένα

⁵⁴ Ι. Ν. Α. σελ. 347.

μέσα από ένα γενικότερο πολιτικοκοινωνικό πλαίσιο, το άλλο μέσα από τη γραμματεία ως δείκτη κοινωνικού και πνευματικού επιπέδου. **Ο νέος λογοτεχνικός κανόνας** που δημιουργήθηκε και ακολουθήθηκε από τα πρώτα δειλά βήματα των συνεχιστών του έργου του Δημαρά διατηρεί τις αρχές ενός δημώδη κανόνα ο οποίος διαφοροποιείται από το κλασικό και το βυζαντινό. **Ο νέος λογοτεχνικός κανόνας** παγιώνεται και συνεχίζει την ύπαρξη του στο διανοητικό πεδίο μέσω των ιστοριών της λογοτεχνίας.

Την πνευματική παραγωγή, όσον αφορά τις ιστορίες της νεοελληνικής λογοτεχνίας, εμπλουτίζουν με τα έργα του οι Λ. Πολίτης με την ιστορία του που πρωτοεκδόθηκε το 1973 από το Oxford University Press, του Mario Vitti, πρώτα στα ιταλικά, το 1971, και έπειτα στα ελληνικά με αναθεωρημένη έκδοση το 1987. Οι δύο παραπάνω συγγραφείς της λογοτεχνίας αποτέλεσαν μαθητές και πιστοί υποστηρικτές του μεγάλου τους δασκάλου Κ. Θ. Δημαρά του οποίου την πορεία και ακολούθησαν.

Χαρακτηριστικά σε έναν λόγο του ο Mario Vitti αναφέρει το εξής περιστατικό γύρω από μια συνάντησή του με το Δημαρά, στο σπίτι της οδού Λυσικράτους όπου και διέμενε ο μεγάλος ιστορικός : *«Ανησυχούσα για το πώς θα αντιμετώπιζε την Ιστορία μου ο κατεχοχόν ιστορικός της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Ήταν ένα συναίσθημα μεταξύ συστολής και ενοχής. Όταν επιτέλους αποφάσισα να του το εκμυστηρευτώ, με κοίταξε λίγο και από κάποια απόσταση, και, μισοκλείνοντας τα μάτια, μου είπε : «Αρκεί να τη γράψετε με τα δικά σας λόγια». Αυτό είναι. Ο καθένας, ανάλογα με τη λογική που διαθέτει, βρίσκει και τα δικά του λόγια.»*⁵⁵

3. Οι αναλυτικές κατηγορίες

α) Το πολιτισμικό και το οικονομικό – κοινωνικό πλαίσιο

Σύμφωνα με το Κ. Θ. Δημαρά η λογοτεχνία αποτελεί ένα κοινωνικό φαινόμενο που βρίσκεται σε πλήρη συνάρτηση με την εποχή του. Η σχέση της με την έξω – κειμενική πραγματικότητα είναι μια σχέση αιτιακή γι' αυτό και η περιοδολόγησή της δε μπορεί να είναι άλλη από αυτή του

ιστορικοκοινωνικού χρόνου. Το έργο του *Ιστορία Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* χρονολογείται σύμφωνα με το χρόνο της πολιτικής και πολιτισμικής ιστορίας. Για το Δημαρά σταθμός στην ιστορία της παιδείας αποτελεί το 1453 από όπου ξεκινούν χρονικά μικρότεροι περίοδοι κατά τις οποίες επέρχεται σταδιακά η ακμή του ελληνισμού.

Ένα από τα κυριότερα χαρακτηριστικά της νεοελληνικής πνευματικής ιστορίας είναι η πολυφωνική της σύνθεση εξαιτίας της γεωγραφικής της θέσης. Οι πολυάριθμοι κοινοί τόποι του ελλαδικού χώρου με τους ξένους πολιτισμούς δίνει ώθηση στην ανάπτυξη των διαπολιτισμικών σχέσεων αλλά και της εθνικής συνείδησης και ταυτότητας. Ο ακριτικός χαρακτήρας της λογοτεχνίας θέτει πρωταγωνιστή της λογοτεχνικής ιστορίας την εντοπιότητα, το συλλογικό πνεύμα, είναι μια ιστορία του χωροχρόνου και όχι των λογοτεχνών.

Ο Δημαράς κινείται σε ένα σχήμα όπου στη μία άκρη βρίσκεται το έργο και η εποχή του, στην άλλη ο ιστορικός και η συγχρονία και διαμορφώνει τη δική του κριτική τοποθέτηση λαμβάνοντας υπόψη τις γενιές που παρεμβάλλονται ανάμεσά τους. Οι παράγοντες που λειτουργούν καταλυτικά στην καταγραφή και αξιολόγηση των λογοτεχνικών σταθμών στους οποίους στέκεται ο Δημαράς είναι όλο εκείνο το κοινωνικό πολιτισμικό context.

Η λογοτεχνία δε μπορεί να είναι ξεκομμένη από το περιβάλλον της παρά διαμορφώνεται από το ιστορικό πλαίσιο. Αν οι άνθρωποι ζούσαν την ιστορία «κάπως αλλιώς» η παραγωγή λογοτεχνικών κειμένων θα ήταν διαφορετική. Σε κάθε εποχή η ανάγκη του ανθρώπου βρίσκει διέξοδο στα αναγνώσματα που αποτελούν καθρέπτισμα του κόσμου του, ενός κόσμου διάχυτου από τις θρησκευτικές, πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές ανησυχίες.

Σε ένα πρώτο επίπεδο παρατηρείται η σύνδεση του νέου ελληνισμού με την αναβίωση των αρχαίων ελληνικών εθίμων, τη σύνδεση του λόγου με τη μουσική και τον χορό. Το ύστερο δημοτικό τραγούδι σχετίζεται στενά με τις αρχαίες ωδές σα μια ανάγκη του ελληνισμού να διατηρήσει ακέραιη τη γέφυρα του παρόντος με το παρελθόν. Το πολιτισμικό πλαίσιο αναζητά στενή

⁵⁵ Mario Vitti: «Ιστορική προσέγγιση λογοτεχνίας», *Ζητήματα ιστορίας των Νεοελληνικών γραμμάτων*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Φιλοσοφική Σχολή – τμήμα Φιλολογίας, παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1994, σελ. 22 – 25.

σύνδεση και με το φυσικό κόσμο έτσι εξηγείται η θρησκευτική διάθεση, η στροφή στην οικογενειακή ζωή, το συναισθηματισμό, την αγάπη, τον ηρωισμό, την έλξη που προσδίδει ο μύθος και το υπερφυσικό.

Το δημαρικό έργο δίνει την ευκαιρία να διαφανεί ένα από τα αιτήματα του ελληνισμού που είναι η δημιουργία του καινούριου, του καλύτερου που θα αντικατοπτρίσει το γόητρο του ελληνικού κόσμου ως αρχαιοελληνικού απογόνου την ίδια στιγμή που θα δημιουργήσει μια νέα ιστορία αντάξιά του. Σε αυτό το σημείο εμφανίζεται η δημοτική ποίηση, με πρότυπα όπως αυτά του Διγενή ακρίτα, ενός δηλαδή ατσάλινου χαρακτήρα σε ψυχή και ρώμη ως αποτέλεσμα του εθνικού διπολισμού, των ανατολικών και δυτικών στοιχείων που εμπλέκονται στα πολιτισμικά ζητήματα, η λόγια και η λαϊκή κουλούρα, η καθαρεύουσα και η δημώδης γλώσσα. Η δύναμη ανήκει στο νέο Έλληνα που βρίσκεται ανάμεσα σε δύο γένη, σε δύο πολιτισμούς, σε δύο ιστορίες, σε διπλά κοινωνικά συμφραζόμενα.

Ο Δημαράς τίθεται ανάμεσα στο μακρινό και το κοντινό παρελθόν και δένει στοιχεία της Ανατολής και της Δύσης, έτσι όπως αυτά παρουσιάζονται στη τέχνη του ελληνισμού πριν την άλωση. Η ελληνική γραμματεία ακροβατεί πάνω σε ανατολικά και δυτικά στοιχεία, στην αρχαία, λόγια και λαϊκή παράδοση.

Κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας έντονη ήταν η ανάγκη για συνοχή του Γένους. Τα κείμενα που γράφονταν αποτελούσαν όπλα της εθνικής αφύπνισης, με σύνθημα την ελληνικότητα και την εντοπιότητα. Η λογοτεχνία λειτουργεί ως μέσο διαφυγής και έκφρασης του πάθους, του έρωτα και της ηδονής. Οι Φαναριώτες αποτελούν φορείς σύνδεσης με το δυτικό κόσμο. Ο Δημαράς αποφεύγει τη χρησιμοποίηση του στερεοτύπου του συντηρητισμού των Φαναριωτών και της επιθυμίας τους για επαναφορά των αρχών του Βυζαντίου.

Μεγάλη είναι και η προσφορά της γλώσσας στη αισθητική απόλαυση. Το κυρίαρχο αίσθημα είναι η ανάσταση του Γένους, η λογοτεχνική παραγωγή βασίζεται στη διδαχή, στη γνώση και τη τόνωση του εθνικού συναισθήματος με αποτέλεσμα να δημιουργεί μια αντιπονητική κοινωνία. Το βιβλίο είναι μέλημα και προνόμιο των λογίων και των εύπορων γι' αυτό και δικαιολογείται

η αύξηση του αριθμού των ιδιωτικών βιβλιοθηκών από το χώρο της Ανατολής και έπειτα της Δύσης και το αντίστροφο.⁵⁶

Ο σκοπός λοιπόν τη γλώσσας ήταν η διάδοση των γνώσεων και αυτό επιχείρησαν οι λόγιοι από νωρίς των οποίων οι προσπάθειες καρποφόρησαν αργότερα όπως του Καταρτζή και του Μοισιόδακα. Η άρχουσα τάξη συστηματοποιεί τη παιδεία, οι προοδευτικοί υιοθετούν γαλλικά στοιχεία και βρίσκουν αντίδραση από τους λόγιους και την Εκκλησία. Κύριος εκπρόσωπος της γαλλικής σχολής ο Κοραής όπως και ο Ρήγας που με την ομάδα των προοδευτικών διώκονται τη στιγμή που ακμάζει ο ευρωπαϊκός φιλελληνισμός και πολλαπλασιάζεται η κυκλοφορία βιβλίων και φυλλαδίων με ανατρεπτικό χαρακτήρα.⁵⁷ Μεγάλη πολεμική δέχονται κάθε είδους παραδεδομένων αξιών, ο άνθρωπος έχει αλλάξει και οξύνει τη κριτική του σκέψη και τον ορθό λόγο. Ο μόνος δρόμος είναι η αρετή, είναι η ιδιότητα του πολίτη κατά τον Montesquie.

Οι δυτικοί συγγραφείς μεταφράζονται και μελετούνται μέσα από μια πιο ουσιαστική στροφή προς τη Δύση. Έντονη είναι και η μίμηση του αρχαιοελληνικού κλασικισμού. Το γένος αποκτά ηθική σημασία, ο νεοέλληνας οφείλει να φανεί αντάξιος των προγόνων του και καταβάλλει προσπάθειες να διατηρήσει τη ταυτότητά του.

Το γένος προσπαθεί να ελευθερωθεί, να εξασφαλίσει τη συνοχή του μέσα από την εθνική συνείδηση. Παρουσιάζεται σα μια σύσσωμη και συμπαγής μάζα η οποία αντιδιαστέλλεται με την έννοια ενός κοινού εχθρού που επιθυμεί να το καταστρέψει. Αυτό απεικονίζεται στο πατριωτικό αίσθημα που προβάλλει η ποίηση η οποία καλεί τους Έλληνες να επιτύχουν την πλήρη ένωση και την άρτια δυναμική έναντι σε οποιαδήποτε μορφή του αντίπαλου στρατοπέδου.

Η ελληνική πραγματικότητα παρουσιάζεται ζοφερή τα χρόνια της εθνικής υποδούλωσης και καταπίεσης. Ως όπλο της σκληρής πραγματικότητας, που δεν επιτρέπει την ανάταση του ελληνικού πνεύματος, χρησιμοποιείται ο ελληνικός ρομαντισμός, που προσφέρει στους Έλληνες το πάθος και το συναισθηματισμό. Ο ερωτικός τόνος έρχεται σε αντιδιαστολή με

⁵⁶ Ι. Ν. Α. σελ. 117.

⁵⁷ Ι. Ν. Α. σελ. 155.

τη μελαγχολία και το προρομαντικό δράμα⁵⁸. Η νέα ποίηση χρησιμοποιεί εικόνες της ζωής, του έρωτα και του φυσικού τοπίου.

Το νεαρό ελληνικό κράτος έχει ανάγκη να εδραιωθεί στη συνείδηση του κόσμου, να αναστήσει τη δόξα των προγόνων. Τη περίοδο αυτή ο Ιω. Κωλέττης, που παρουσιάζεται από το Δημαρά ως ο πιο τυπικός από τους Έλληνες πολιτικούς, εκφράζει το κοινό πόθο της Μεγάλης Ιδέας. Τα πολιτικά δρώμενα επηρεάζουν βαθύτατα τη νεοελληνική λογοτεχνία. Μετά τον Αγώνα οι παροικίες παρακμάζουν και επέρχεται οικονομικός και πνευματικός ξεπεσμός. Κέντρο του ελληνικού κόσμου γίνεται η Αθήνα στην οποία συγκεντρώνεται και ολόκληρη η παιδευτική κίνηση. Η Αθήνα δέχεται ένθερμα το νέο ρεύμα του ρομαντισμού σε μια μορφή λαϊκής δημιουργίας.⁵⁹

Οι ανάγκες της νεοελληνικής κοινωνίας τη συγκεκριμένη περίοδο αναζητούν τη γαλήνη και την ισορροπία κάτι που βρίσκουν στην απλότητα και τη γλυκύτητα του κινήματος του ρομαντισμού. Γύρω στο 1880 η αθηναϊκή κοινωνία ακμάζει, δημιουργείται η τάξη των μεγαλοαστών και των μεγαλοεπιχειρηματιών και αποκαθίσταται η πολιτική ομαλότητα. Κάτω από αυτές τις ευνοϊκές για την Αθήνα συνθήκες γεννιέται η νέα αθηναϊκή σχολή που βάζει στο προσκήνιο το γλωσσικό ζήτημα και το κίνημα των δημοτικιστών με επικεφαλής τον Γιάννη Ψυχάρη (Οδησός 1854).

Η περίοδος του ρομαντισμού, της γένεσης των εθνισμών και των εθνικισμών και το όραμα της Μεγάλης Ιδέας ολοκληρώνεται τις δεκαετίες '60 – '70 με το ρεαλιστικό μυθιστόρημα και παραδείγματα όπως του Ε. Ροΐδη με τη «Πάπισσα Ιωάννα» και τις σπουδαίες μορφές του Βικέλα και του Παλαμά. Ο Κωστής Παλαμάς, κορυφαίο πνεύμα μιας αντιπνευματικής κοινωνίας, έσβησε τη στιγμή που η κοινωνία προκάλεσε και δέχτηκε τη κρίση του 1897.⁶⁰

⁵⁸ Ι. Ν. Α. σελ. 184.

⁵⁹ Ι. Ν. Α. σελ. 286.

⁶⁰ Ι. Ν. Α. σελ. 407.

5. «Οι σύγχρονοι ποιηταί», σύνθεση του Γ. Ροιλού. Διαβάζει ο Αριστομένης Προβελέγγιος, στα δεξιά του ο Γ. Σουρής, και ύστερα με τη σειρά ο Κωστής Παλαμάς, ο Ι. Πολέμης, ο Γ. Στρατήγης, και, τελευταίος, στα αριστερά του Προβελέγγιου, ο Γ. Δροσίνης

Ο 20^{ος} αιώνας συνεχίζει τη παιδευτική γραμμή που χάραξε ο Παλαμάς, με μια λογοτεχνία που γίνεται κεντρική απασχόληση κι όχι πάρεργο στη ζωή του λογοτέχνη, ο οποίος δρα ως επαγγελματίας πια κι όχι ως ερασιτέχνης. Η προσπάθεια σύνδεσης της παράδοσης με τις ξένες επιδράσεις γίνεται από μια σειρά λογοτεχνών που βρίσκονται κάτω από τη σκιά του Παλαμά, όπως οι Ξενόπουλος, Καρκαβίτσας, Κονδυλάκης, Θεοτόκης, οι οποίοι διαπράττουν τη κίνηση της επιβολής του δημοτικισμού στη Αθήνα. Οι λογοτέχνες της επαρχίας φέρνουν στη πρωτεύουσα τη λαϊκή γλώσσα.

Στην Αθήνα των αρχών του αιώνα λαμβάνουν χώρα ιδεολογικές και πολιτισμικές αναμείξεις. Κληρονομιά του Παλαμά είναι μια διπλή ιδεολογική κατεύθυνση : η σύνθεση της ελληνικής ιδέας σε λυρική ενότητα, η παραγωγή της νεοελληνικής γραμματείας μέσω μιας ισχυρής ιδεολογικής και εθνικής βάσης και δεύτερον η συστηματική παρακολούθηση και η αφομοίωση της ξένης παιδείας.⁶¹

Με τη Μικρασιατική καταστροφή επέρχεται μια γενική απογοήτευση. Ο Δημαράς μιλά για πτώση των αξιών και των ιδανικών που οδήγησε σε

⁶¹ Ι. Ν. Α. σελ. 430.

πνευματική αστάθεια και ίσως και παρακμή. Οι νέοι μεγαλώνουν χωρίς τις βάσεις των παλαιότερων γενεών. Με την ανταλλαγή των πληθυσμών η σύγχυση και η ταραχή αποτελούν μοτίβα στα οποία στηρίζεται πλέον η νέα γενιά.

Το πολιτισμικό υπόβαθρο αλλάζει και συμμορφώνεται στις ανάγκες και τα νέα δεδομένα της εποχής. Το μόνο κοινό στοιχείο είναι οι επιρροές από Ανατολή και Δύση με την ένταξη των προσφύγων στον ελλαδικό χώρο και τις επιδράσεις των Μεγάλων Δυνάμεων και των νέων πολιτικών σχημάτων. Ο λογοτέχνης έχει πια συνείδηση της λογοτεχνικής του ευθύνης. Ο λόγος αποτελεί ισχυρό όπλο στα χέρια ολοένα και περισσότερων ανθρώπων που γίνονται κοινωνοί της παιδείας και των πολιτικών και κοινωνικών αλλαγών. Οι νέοι αρνούνται κάθε είδους παραδεδομένη αξία και επιδίδονται ολοένα και περισσότερο σε καινούριους πειραματισμούς. Η πρόζα υπερισχύει στη νεοελληνική γραμματεία και νέα κινήματα και τάσεις έρχονται στο προσκήνιο όπως ο υπερρεαλισμός, μετά το 1924, ο φουτουρισμός και ο ντανταϊσμός.

β. Η συλλογική και ατομική συνείδηση – τα συλλογικά σώματα και τα συλλογικά φαινόμενα

Ο Δημαράς στο έργο του χρησιμοποιεί το θέμα των συλλογικών φαινομένων όσον αφορά τη μελέτη του για τη νεοελληνική παιδεία. Το άτομο εντάσσεται μέσα στο πλαίσιο ενός συλλογικού σώματος στο οποίο δρα και διαμορφώνει μια κοινή συνείδηση. Η ένταξη των ατόμων στα συλλογικά σώματα άλλοτε σε μεγαλύτερο κι άλλοτε σε μικρότερο βαθμό δίνει την ώθηση στον ιστορικό να εξετάσει τη σχέση του συλλογικού με το ατομικό και την προσφορά τους στην ευρύτερη ιστορία των συνειδήσεων.

Μιλώντας για συλλογικά σώματα ο Δημαράς παραπέμπει σε ένα ολόκληρο έθνος, μια κοινωνική τάξη, μια γενιά, ένα σύνολο ανθρώπων με κοινή καταγωγή. Αντιστοίχως τα συλλογικά φαινόμενα αποτελούν απόρροια των συλλογικών σωμάτων και των επιμέρους προσώπων που τα αποτελούν, δηλαδή οι τάσεις, οι νοοτροπίες, οι ιδεολογίες και οι συμπεριφορές ενός συνόλου το οποίο διαμορφώνει το ιστορικό γίνεσθαι «*Το άτομο εντάσσεται*

μέσα σε σύνολα, συλλογικά σώματα και λοιπά, και δε μπορούμε να το ερμηνεύσουμε χωρίς αυτά».⁶²,

Η αγαπημένη για το Δημαρά χρήση της στατιστικής δε λείπει από το έργο του. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι η επικράτηση παρελθοντικών και παροντικών τάσεων στις συλλογικές συνειδήσεις, σε κάποια χρονική στιγμή, γίνεται ποσοστιαία. Η μεταβολή των τάσεων αποτελεί μια αισθητή στατιστική, τα συλλογικά σώματα χαρακτηρίζουν το λογοτεχνικό σύνθημα της κάθε εποχής, προσδίδουν ετερογένεια. Για παράδειγμα οι ασθενικοί και οι φυματικοί που εκπροσωπούν τη γενιά του ρομαντισμού αντιδιαστέλλονται με τους βιολογικά δυνατούς, τους στέρεους της γενιάς του '80.

Ένα από τα θέματα με τα οποία ασχολήθηκε είναι η στάση του συλλογικού σώματος απέναντι στην αρχαιότητα και την Ευρώπη. Το Γένος ως μία έννοια και αμετάβλητη πρέπει να φτάσει την αρετή των προγόνων του. Η αρχαιολατρία εμφανίζεται σε μεγάλο βαθμό στην επιλογή των ονομάτων, των λέξεων και των εννοιών. Η εικόνα του Ρήγα να κυκλοφορεί με αρχαία περικεφαλαία ανοίγει έναν επαναστατικό και φιλελεύθερο δρόμο που υπακούει στον αρχαϊσμό⁶³. Είναι αυτό ακριβώς που περιμένουν οι ξένοι: τη μίμηση της κλασικής Ελλάδας από τους νεοέλληνες, κάτι που σύμφωνα με το Fallmerayer καταλήγει εις άτοπο.

Ένα δεύτερο σημείο είναι η στάση του συλλογικού σώματος στο ζήτημα της γλώσσας. Έλληνας πολίτης, κατά το Ρήγα, είναι αυτός που μιλά την ελληνική γλώσσα και βοηθά τη πατρίδα του. Η μανία του γλωσσικού αρχαϊσμού του πρώιμου ρομαντικού κινήματος αναιρείται από το δημοτικισμό. Ο τελευταίος, απελευθερωμένος από τον εθνικό χαρακτήρα της γλώσσας, ανοίγει το δρόμο προς μια νέα κατεύθυνση στη νεοελληνική γραμματεία. «Γλώσσα και πατρίδα είναι το ίδιο, πολεμά κανείς για τη πατρίδα και την εθνική του γλώσσα» (Γιάννης Ψυχάρης, «Το ταξίδι μου»)⁶⁴.

Ως συλλογικό φαινόμενο του ελληνισμού του 19^{ου} αιώνα είναι η έκφραση της εθνικής ιδέας, της εθνικής συνοχής και ολοκλήρωσης, θέμα στο οποίο στρέφεται η έρευνα του Δημαρά. Η πνευματική κίνηση των νεοελλήνων σηματοδοτεί το κοινό αίσθημα για την εξύψωση του εθνικού φρονήματος

⁶² Κ. Θ. Δημαράς, *Συνεντεύξεις* (Λ. Ζενάκος – Β. Κοντογιάννη), Αθήνα, Ερμής, 1986.

⁶³ Ι. Ν. Α. σελ. 161.

⁶⁴ Ι. Ν. Α. σελ. 359.

αποδίδοντας την απαιτούμενη τιμή στο παρελθόν και χρησιμοποιώντας τα νέα ρεύματα, τα προερχόμενα από τη Δύση. Ο ελληνισμός, χρόνια καταπιεσμένος κοινωνικά και πνευματικά, βρίσκει δίοδο των αναζητήσεών του στο όραμα για παιδευτική ανεξαρτησία και πλούσια πνευματική παραγωγή, αντάξια των ηθικών αρχών του.

Τα θεσμοποιημένα συλλογικά σώματα όπως το ελληνικό πανεπιστήμιο, ένα εκπαιδευτικό και πνευματικό ίδρυμα με εθνική αναγνώριση λειτούργησε ως σύμβολο ενότητας και αφύπνισης του ελληνισμού. Οι Σύλλογοι που ιδρύονται με χαρακτήρα φιλολογικό, εκπαιδευτικό, επιστημονικό και εθνικό προάγουν τα εθνικά ζητήματα και τις ιδεολογικές αναζητήσεις του ελληνικού κόσμου στο πλαίσιο μιας ιστορίας της νεοελληνικής ιδεολογίας, έργο του Κ. Θ. Δημαρά.⁶⁵

Παρομοίως την ενότητα και την εθνική συνοχή εκφράζουν οι δημόσιες εκδηλώσεις, οι επετειακές γιορτές και τα συμπόσια. Η συλλογική διασκέδαση και οι τρόποι έκφρασης της νεολαίας προκύπτουν από την ανάγκη της συμφιλίωσης του παρόντος με το παρελθόν και τη δημιουργία μιας κοινής γραμμής πλεύσης του συλλογικού σώματος ή αλλιώς του Γένους μέσα στην εθνική ιστοριογραφία. Ο Δημαράς επισημαίνει σε ιδεολογικό επίπεδο την υποχώρηση του πνεύματος του Διαφωτισμού και την επικράτηση νέων τάσεων στα κοινωνικά πράγματα. Οι εκφράσεις του συλλογικού, η λαϊκή εισφορά στο εθνικό πνεύμα, την πολιτική ιδεολογία και τη θρησκευτικότητα δε μπορεί να μη λαμβάνονται υπ' όψη στη μελέτη της νεοελληνικής ιστορίας.

γ) Ιστορία του ωραίου ή ιστορία των ιδεών ;

Προχωρώντας εις βάθος στην ιστορία των ιδεών ως μια πρακτική που συγκροτείται από διαφορετικές έννοιες, βλέπουμε ότι μια ομάδα ή μια κοινωνία, ένα συλλογικό σώμα, μοιράζεται ένα σύστημα ιδεολογιών και αξιώσεων, οδηγημένο από εσωτερικές, ασύνειδες συνθήκες. «Η νοοτροπία ενός υποκειμένου, ακόμη κι αν είναι ένας επιφανής άνδρας, είναι αυτό που έχει κοινό με τους άλλους ανθρώπους της εποχής του» ή «είναι το αντικείμενο

⁶⁵ Κ. Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* (η πρώτη μορφή : 1853) επιμ Κ. Θ. Δημαράς, Αθήνα, Ερμής 1970, σ. 131, 237 – 238, 482 – 484 και Κ. Θ. Δημαράς, «Συγκριτισμός», *Μνήμων*, 8 (1980- 82), σελ. 125 και

της καθημερινής ζωής και των συνηθειών των ανθρώπων που αποκαλύπτει το απρόσωπο των σκέψεών τους»⁶⁶(J. Le Goff).

Οι ιδέες αποτελούν συλλογικές δυνάμεις με τις οποίες οι άνθρωποι ζουν την εποχή τους, είναι στοιχεία «συλλογικής ψυχής» ενός πολιτισμού. Οι άνθρωποι, ως μέλη μιας συλλογικής ομάδας, αποτελούν σημεία ενός πολιτισμικού μωσαϊκού, το οποίο γίνεται χώρος υποδοχής των νέων ιδεών και νέων τρόπων σκέψης και αίσθησης. Οι ιδέες δε λειτουργούν ξεκομμένες από την ιστορία, η κοινωνική πραγματικότητα είναι άμεσα συνδεδεμένη με τον κόσμο των ιδεολογιών (Lucien Febvre)⁶⁷.

Το όραμα του κόσμου έτσι όπως το διατύπωσε ο Goldmann είναι η στιγμή όπου ένα συλλογικό σώμα μοιράζεται ένα συγκεκριμένο ιδεολογικό πλαίσιο, ένα κοινό σύστημα αξιών. Κάτω από αυτό το σύστημα, και μέσα σε κατάλληλες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες που επιτρέπουν την ελεύθερη διακίνηση των ιδεών και την ύπαρξη πρόσφορου εδάφους για πρόοδο και εξέλιξη, το συλλογικό σώμα γράφει την ιστορία του. Η γόνιμη επεξεργασία των παραπάνω και η σύμπνοια ενός αριθμού συγκυριών αποτελεί τη δημιουργία της ιστορίας των ιδεών.

Μια επιφυλακτική στάση απέναντι σε μια τέτοια διαδικασία είναι η άποψη του Durand που υποστηρίζει ότι μια ιδέα έχει αφηρημένο χαρακτήρα έτσι ώστε δεν είναι δυνατό να εντάσσεται σε οποιοδήποτε κοινωνικοπολιτικό σύστημα. Έτσι η ιστορία των ιδεών έχει να κάνει αποκλειστικά και μόνο με το χώρο της διάνοησης και όχι με τη πραγματολογική ιστοριογραφία.⁶⁸

Η στενή σχέση του Κ. Θ. Δημαρά με το νεοελληνικό Διαφωτισμό και τους αντιπροσώπους του, καθώς και η δική του σύνδεση με τη γαλλική παιδεία, συντελούν αυτό το πέρασμά του προς την ιστορία των ιδεών και την ιστορία των συνειδήσεων, ως το σημείο που δημιουργεί την ιστορία της γραμματείας του. Παρουσιάζει τη σχέση αλληλεξάρτησης του παλιού με το νέο κόσμο, μέσα από τη δική του ιδεολογικοπνευματική στροφή και την εισαγωγή των νεωτερισμών στη σκέψη του.

Κ. Θ. Δημαράς, *Ελληνικός Ρωμαντισμός*, σελ. 391, 585 – 588.

⁶⁶ Roger Chartier, *Διανοητική Ιστορία, όψεις μιας σύγχρονης συζήτησης, Θεωρία και μελέτες ιστορίας*, Ε. Μ. Ν. Ε. – Μνήμων 1996, σελ. 30 – 1.

⁶⁷ Roger Chartier, *Διανοητική Ιστορία, όψεις μιας σύγχρονης συζήτησης, Θεωρία και μελέτες ιστορίας*, Ε. Μ. Ν. Ε. – Μνήμων 1996, σελ. 22 – 23.

⁶⁸ ο. π. σελ. 41.

Ιστορία είναι η συνειδητή μαρτυρία του ανθρώπου, ο οποίος μεταβιβάζει κάτι από τη μνήμη του στις επόμενες γενιές. Τη περίοδο που ο Κ. Θ. Δημαράς συνθέτει τη λογοτεχνική του ιστορία βιώνει μια προσωπική μετατόπιση. Είναι το πέρασμά του από τη λογοτεχνία και τη κριτική στην ιστορία. Η *Ιστορία Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* οδεύει όχι σε μια ιστορία μορφολογίας, σε μια αισθητική προσέγγιση του λογοτεχνήματος αλλά σε μια ιστορία των ιδεών, σε μια ιστορία των γραμμάτων με έμφαση στις ιδέες.

Το άτομο και ευρύτερα το συλλογικό σώμα ζει μέσα σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό, πολιτικό, θρησκευτικό και οικονομικό περιβάλλον στο οποίο συντελούνται γεγονότα, καταστάσεις που διαμορφώνουν το πνευματικό και ιστορικό του γίνεσθαι. Το λογοτεχνικό στίγμα εξυπηρετεί την ιστορία με τη χρήση του λογοτεχνικού προϊόντος ως τεκμήριο (documentary) με όρους πραγματικών διαστάσεων που αναφέρονται στην εμπειρική πραγματικότητα και δίνουν πληροφορίες γι' αυτή. Την τεκμηριωτική πλευρά του λογοτεχνικού κειμένου ενισχύει η ποιητική του πλευρά πρώτον με την κριτική αποτίμηση μέσω της δόμησης και της αποδόμησης και δεύτερον με τη φαντασία⁶⁹.

Το ενδιαφέρον του Δημαρά αποστρέφεται την ωραιοποίηση, μάλιστα τίθεται εναντίον της ρητορείας και του ηχηρού στόμφου, αποτελέσματα της εισαγωγής της τέχνης στην ιστοριογραφία. Ο ίδιος λέει : *«Ξεκίνησα τη πνευματική μου ζωή αναζητώντας την αλήθεια μέσα από ένα ψέμα, τη τέχνη»*. Πιστεύει ότι η τέχνη διαβάλλει το γεγονός με την επεξεργασία των μαρτυριών, αλλοιώνει τη πραγματικότητα.⁷⁰ Η Ιστορία δε μπορεί να παρουσιάζεται σμιλευμένη και στολισμένη με έναν ιδιαιτέρως φορτισμένο λόγο και ο ιστορικός πρέπει να αποφεύγει την υπερβολή γιατί χάνεται η ουσία των ζητημάτων.

Ο ίδιος, γράφοντας την ιστορία του της λογοτεχνίας, θέτει στο προσκήνιο το ζήτημα ότι η λογοτεχνική παραγωγή από την αρχή της δημαρικής διερεύνησης δε λειτουργεί ξεχωριστά από ένα ιδεολογικό κόσμο, ο οποίος δημιουργείται μέσα από τις ανάγκες του ελληνισμού και εκφράζεται με

⁶⁹ Dominick La Capra, «Επανεξέταση της διανοητικής ιστορίας», *Διανοητική Ιστορία, όψεις μιας σύγχρονης συζήτησης, Θεωρία και μελέτες ιστορίας*, Ε. Μ. Ν. Ε. – Μνήμων 1996, σελ. 76.

διαφορετικό κάθε φορά τρόπο, ανάλογα με τις χρονικές περιόδους και το πνευματικό ύφος της κάθε εποχής και της κάθε κοινωνίας.

Με την επικράτηση του δυτικού στοιχείου και τη στροφή προς τις φυσικές επιστήμες δημιουργείται μια νέα ηθική στη διδασκαλία, μια ηθικοπλαστική αγωγή, μια ανανέωση των ηθικών αξιών. Ο Δημαράς παρουσιάζει τις κοινωνικές αλλαγές του ελληνισμού και τον αντίκτυπο που έχουν αυτές στη πνευματική ζωή του τόπου. Οι αλλαγές του ιδεολογικού κόσμου διαμορφώνουν τη νεοελληνική λογοτεχνική συνείδηση και συστηματοποιούν τη παιδεία.

Στο κέντρο του αξιακού συστήματος του ελληνισμού που συγκροτεί την ιστορία του βρίσκεται το Γένος, το οποίο αποκτά ηθικό περιεχόμενο. Η ηθολογία αναπτύσσεται στα νέα συγγράμματα και προσφέρει ευτυχία και ευδαιμονία. Ο άνθρωπος αλλάζει και ενστερνίζεται τον ορθολογισμό και την αγάπη για τον συνάνθρωπο, τον ουμανισμό. Παράλληλα ξαναγυρνά στα πάθη του και βιώνει τη γνωριμία με άλλους κόσμους, τη διερεύνηση ανοικτών πνευματικών οριζώντων και συγκρίνει ιδέες, αξίες και νέα ρεύματα.

Ο ιδανισμός έρχεται στη δημαρική ιστορία με τον ελληνικό ρομαντισμό και τη συμβολή των Επτανησίων στη νεοελληνική γραμματεία. Ιδέες όπως ο πόθος για την ελευθερία και η επαναστατική ορμή είναι διάχυτες σε κοινωνικό επίπεδο και στη διαμόρφωση της λογοτεχνικής παραγωγής. Το καθρέπτισμα του κοινωνικοπολιτικού αισθήματος στην ελληνική γραμματεία, τη στιγμή που η τελευταία γίνεται αποδεκτή, συνθέτει την εικόνα του ιδεολογικού περιεχομένου του ιστορικού γίνεσθαι. Συγκεκριμένα οι ιδέες του Κάλβου και του Σολωμού για την προστασία της πατρίδας, σε ένα πρώτο επίπεδο φτιάχνουν λογοτεχνία, εμπιέρονται στην ελληνική γραμματεία, σε ένα δεύτερο επίπεδο δημιουργούν ιστορία. Το ιδεολογικό στοιχείο εισχωρεί στο αισθητικό, η δύναμη του λόγου εμπλουτίζεται με μορφολογικά στοιχεία και ισχυροποιείται με αξιακά συστήματα.

Ο Δημαράς στηρίζει την άμεση αισθητική απόλαυση, χωρίς υπερβολές και διατηρώντας την ισορροπία αναζητείται και από την ίδια τη κοινωνία, το ευρύτερο συλλογικό σώμα μεταξύ ιδεατών και πραγματολογικών στοιχείων. Η πνευματική εξισορρόπηση, που επιθυμεί να έχει στέρεες βάσεις. Το εθνικό

⁷⁰ *Η μέθοδος της ιστορίας*, Ιστοριογραφικά και αυτοβιογραφικά σχόλια, Κ. Θ. Δημαράς: Συνέντευξη με Στ. Πεσματζόγλου και Ν. Αλιβιζάτο, Άγρα, σελ. 56 – 58.

αίσθημα, η θρησκεία και η γλώσσα αποτελούν αξίες που αναζωπυρώνονται στη λαϊκή συνείδηση. Το κτίσιμο μιας ιστορίας των ιδεών χρήζει την ανάγκη εισχώρησης στο ιστορικό δημιούργημα, τις κοινές ιδεολογικές επιθυμίες των συλλογικών σωμάτων, μιας ιστορίας εκ των έσω. Η γραφή αποκτά ιστορικό κύρος, *«Αυτή είναι η Ελλάδα, ιδανικό μας να τη κάνουμε ζωή»* (Περ. Γιαννόπουλος).⁷¹

4. Τα μεθοδολογικά εργαλεία

α) Ποσοτικές προσεγγίσεις

Ιστορία των κορυφών και Ιστορία των μέσων όρων

Η πνευματική ζωή του Δημαρά εμπεριέχει σημαντικές μετατοπίσεις. Ο ίδιος τολμάει και αναιρεί παρελθοντικές του απόψεις και τοποθετήσεις, πράττει στροφές πολλών μοιρών με αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός σημαντικού έργου της νεοελληνικής γραμματείας, μέσω διαφορετικών προσεγγίσεων ζητημάτων και σκέψεων. Έτσι γνωρίζουμε τη στροφή του από το μυστικισμό στο «ρεαλισμό της επιστήμης», από τη θρησκευτική θεώρηση των πραγμάτων στον ορθολογισμό, από την αισθητική προσέγγιση της λογοτεχνίας στην ιστορία της. Ο Δημαράς, από το δρόμο της κριτικής, στρέφεται στη συγγραφή της ιστορίας, σε μια ιστορία της παιδείας, των ιδεών και των συλλογικών συνειδήσεων.

Σκοπός του Κ. Θ. Δημαρά, μέσα από την όλη παιδευτική του προσπάθεια, το συγγραφικό του έργο και τον τρόπο διδασκαλίας του, ήταν να φτάσει τη νεοελληνική παιδεία στο μέγιστο βαθμό αυτογνωσίας της. Γι' αυτό το λόγο η ιστορία του χτίζεται πάνω σε μια αφηγηματική οδό και με βασικό εργαλείο τη βιογραφία. Η επιθυμία του να δημιουργηθεί το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα, μέσα από μια εσωτερική και παιδευτική αναζήτηση, δικαιολογεί την εμμονή του για διαρκή αναθεώρηση των έργων του. Οι συνεχείς επανεκδόσεις, οι διορθώσεις και οι εκλεπτύνσεις του λόγου του φανερώνουν

⁷¹ Ι. Ν. Α. σελ. 401.

όχι τόσο τον επίδοξο συγγραφέα αλλά τον απαιτητικό και συστηματικό ερευνητή που δεν αφήνει ανεκμετάλλευτη και τη παραμικρή λεπτομέρεια.

Ένα από τα μεγάλα ζητήματα στροφής του Δημαρά που αφορά το έργο του είναι η αποκατάσταση της χρήσης μεγάλων έργων με τη μελέτη των στοιχείων εκείνων που προέρχονται και προσφέρουν σημαντικό υλικό για τη συμπεριφορά των μέσων όρων μιας εποχής. Οι πηγές και οι μαρτυρίες, η γραπτή και η προφορική παράδοση, τα λαϊκά έντυπα και ο περιοδικός τύπος, όλα εκείνα που παρουσιάζουν τις κοινές αντιλήψεις, τις συμπεριφορές και τις νοοτροπίες με τη μελέτη του κοινωνικού λεξιλογίου, των κοινών τόπων και εννοιών χτίζουν την Ιστορία των μέσων όρων.⁷²

Το αποτέλεσμα της ιστορίας των μέσων όρων είναι η ανάδειξη του κοινωνικού κορμού της νεοελληνικής παιδείας με τη χρήση όλων εκείνων των ποσοτικών προσεγγίσεων και της στατιστικής. Ένα παράδειγμα αποτελεί η συγγραφή του μεγάλου κεφαλαίου που αποτέλεσε σημαντικό σταθμό στην ιστορία της νεοελληνικής ιστορίας, αυτό της Επτανησιακής Σχολής και του Ανδρέα Κάλβου, με τη χρήση ποσοστώσεων στις εκδόσεις βιβλίων και στο λεξιλόγιο, για να διαπιστωθούν αλλοιώσεις στο επίπεδο των συμπεριφορών και των συνειδήσεων.

Οι κοινωνικές μεταβολές καταγράφονται στο ιστορικό γίνεσθαι μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή και αποτελούν όπλο για τις επόμενες γενιές. Η κοινωνική συνοχή και οι ανάγκες των συλλογικών σωμάτων που εκφράζουν τις κανονικότητες, μέσα από τη κοινή πορεία στο χρόνο, ανοίγουν νέους δρόμους προς την έρευνα και τη διαμόρφωση της παιδείας που χρησιμοποιείται από τους μεταγενέστερους για τη καλύτερη κατανόηση του παρελθόντος και φυσικά για τη διεκπεραίωση των δικών τους προβλημάτων. Ο Δημαράς λειτουργεί σα μια ενωτική γραμμή που συνδέει το παρελθόν με το μέλλον και σαν ένα λεξικό που αποκωδικοποιεί τις λεπτές γραμμές που εξασφαλίζουν τις απαντήσεις στα καίρια ζητήματα παιδείας, της πνευματικής στασιμότητας της Ελλάδας του 19^{ου} αιώνα και του σταδιακού εκσυγχρονισμού.

⁷² Φίλιππος Ηλιού, «Ιστορία των κορυφών και ιστορία των μέσων όρων», *Πενήντα χρόνια Νεοελληνικής παιδείας*, η παρουσία του Κ. Θ. Δημαρά στην επιστήμη των νεοελληνικών γραμμάτων, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού πολιτισμού και γενικής παιδείας, ιδρυτής : σχολή Μωραΐτη, σελ. 76.

Η ιστορία των μέσων όρων γίνεται απτή πραγματικότητα στη διδασκαλία του Δημαρά με τις γενιές των μεταπτυχιακών φοιτητών όπου ο ίδιος οδηγήθηκε στη διάπλαση του συνόλου των νέων με τους οποίους ήρθε αντιμέτωπος. Δική του επιθυμία ήταν το να καταστήσει τη γνώση κτήμα της νέας γενιάς, κτήμα των μέσων όρων, διότι οι μέσοι όροι αποτελούν ασφαλέστερα σημεία ώστε να γίνει ο δημαρικός στόχος πραγματοποιήσιμος. Η εύρεση της ιδιοφυΐας, του ενός, της κορυφής δεν αποτελεί παρά μία πιθανότητα.⁷³

β) «Τα πολλαπλά αίτια» ως εργαλείο για την κατανόηση των πνευματικών φαινομένων

Ένα από τα κύρια μεθοδολογικά εργαλεία, που χρησιμοποίησε ο Δημαράς, είναι αυτό των πολλαπλών αιτίων, για την εξήγηση ενός ή περισσότερων φαινομένων. Η γένεση ενός φαινομένου, η πορεία και η τελική του κατάληξη, είναι μια σειρά αποτελεσμάτων που οφείλονται σε παραπάνω από μία αιτία. Μια σειρά μεταβλητών που επιτρέπει στο κάθε ερευνητή να συγκεντρώνει και να μελετά ένα ζήτημα στο ακέραιο, με μεγαλύτερο ποσοστό ασφάλειας στην αποφυγή λαθών, όσο φυσικά του επιτρέπουν οι πηγές του, και να οδηγείται σε πληρέστερα συμπεράσματα.

Για να ερμηνευτεί επιτυχώς ένα πνευματικό φαινόμενο, αποτέλεσμα ενός συλλογικού σώματος, σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή και σε ένα γεωγραφικά καθορισμένο τόπο, πρέπει να ληφθούν υπόψη όλοι εκείνοι οι παράγοντες – υπαίτιοι για τη δημιουργία του και την έως τότε διαμόρφωσή του. Αυτό που υποστηρίζεται από το Δημαρά, είναι ότι οι παράγοντες είναι πολλαπλοί και αποτελούν μεθοδολογικό εργαλείο για την καλύτερη κατανόηση του.

Ο ίδιος ο Κ. Θ. Δημαράς εύστοχα παρομοιάζε την ιστορία σαν «ένα ερμάρι που δεν ανοίγει με ένα και μόνο κλειδί». Η ιστορική ερμηνεία των φαινομένων, το ιστορικό επέκεινα, δε μπορεί να στηρίζεται σε ένα και μοναδικό αίτιο παρά είναι το αποτέλεσμα ενός αριθμού συγκυριών. Ο

⁷³ Ιωάννα Πετροπούλου, «Η Σορβόνη : μια μαθητεία», *Επιστημονική συνάντηση στη μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα, 1994, σελ. 160.

Δημαράς καταλήγει στη σπουδαία σύλληψη ότι τα όσα δε γνωρίζει ο άνθρωπος είναι περισσότερα από αυτά που γνωρίζει, επομένως αίτια που μπορεί να υπάρχουν είτε είναι άγνωστα, είτε δε μπορούν να ερμηνευτούν με βάση τη λογική, όπως το τυχαίο ή η θεία πρόνοια, με αποτέλεσμα να δυσχεραίνουν στη μελέτη κάποιων φαινομένων.⁷⁴

Ένα επιπλέον ζήτημα είναι το ότι μπορεί ο άνθρωπος να μη γνωρίζει, μπορεί όμως να φαντάζεται άγνωστα γι' αυτόν συμβάντα. Αυτά είναι τα όσα το άτομο φαντάζεται και τροποποιεί στο μυαλό του, σύμφωνα με παράγοντες όπως το πνευματικό επίπεδο και τα θρησκευτικά πιστεύω.

γ) Η χρήση της Συγκριτικής

Η συγκρότηση της συγκριτικής φιλολογίας ως επιστήμη πραγματοποιείται το 19^ο αιώνα, αρχικά στη Γαλλία και αργότερα στη Γερμανία και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Η κορύφωσή της συγκεκριμένης επιστήμης γίνεται μετά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο, όπου και διαπιστώνεται μια μετατόπιση του «πολιτισμικού πομπού» στο «λογοτεχνικό δέκτη», φυσικά με τη βοήθεια της ανάπτυξης των σχετικών με τη γραφή θεωριών. Η συγκριτική γραμματολογία χαρακτηρίζεται από ευρύτητα και ποικιλία, χρήζει ανθρώπους με περιέργεια, ανησυχίες και ροπή προς τη σύνθεση.

Όργανά της είναι η έντυπη λογοτεχνία, οι μεταφράσεις και οι διασκευές καθώς και ο περιοδικός τύπος. Μέσω των μεταφράσεων και του ταξιδιού του έντυπου τύπου ενδυναμώνουν οι διεθνείς λογοτεχνικές σχέσεις που μεταφέρουν ιδέες, λογοτεχνικά είδη, θέματα και εικόνες από ένα έθνος σε άλλο. Με τις μεταφράσεις η λογοτεχνία αποκτά πολλαπλότητα και ποικιλία λόγω της ετερότητας της πρόσληψης. Ένας χιουμορίστας Αμερικάνος έγραψε για το διπρόσωπο του Poe, την ύπαρξη ενός μέτριου Αμερικανού Poe και ενός ιδιοφυή Γάλλου μεταφρασμένου και ξαναγεννημένου από το Beaudelaire και το Mallarme.⁷⁵

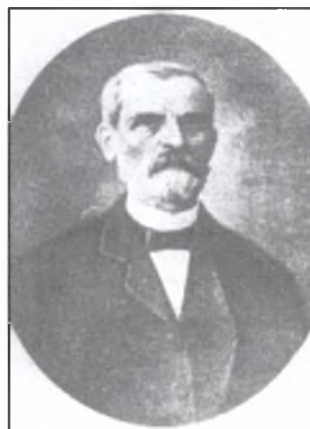
⁷⁴ Η μέθοδος της ιστορίας, Ιστοριογραφικά και αυτοβιογραφικά σχόλια, Κ. Θ. Δημαράς: Συνέντευξη με Στ. Πεσματζόγλου και Ν. Αλιβιζάτο, Άγρα, σελ. 35.

⁷⁵ Pierre Brunel, Claude Pichois, Andre – Michel Rousseau, *Τί είναι η συγκριτική γραμματολογία*; (μτφ Δ. Αγγελάτος), Πατάκη, σελ. 79.

Η συγκριτική γραμματολογία είναι η μελέτη των σχέσεων δύο ή περισσότερων λογοτεχνιών. Η «συγκριτική» και «γενική» γραμματολογία αναπόφευκτα συγχωνεύονται⁷⁶. Οι λογοτεχνίες αυτές ανήκουν σε εθνικά πλαίσια. Μιλώντας λοιπόν για εθνική λογοτεχνία, ας χρησιμοποιήσουμε τη φράση του Valery : «το λιοντάρι δεν είναι παρά αφομοιωμένο πρόβατο», όπου το λιοντάρι αντικατοπτρίζει το σεβασμό προς τα λογοτεχνικά αριστουργήματα και το πρόβατο τα παραγκωνισμένα.⁷⁷

Στην Ελλάδα το δρόμο της συγκριτικής γραμματολογίας με αφετηρία την ευρύτερη εθνική λογοτεχνία άνοιξε ο Κ. Παλαμάς με το έργο του *Η κριτική και ο Σολωμός*, το 1903 μέσα από μια ήδη υπάρχουσα ορολογία από τον Κ. Ασώπιο στα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Το ίδιο συγκριτικό μοτίβο σε ένα πρωιμότερο ίσως στάδιο

χρησιμοποιήθηκε το 1860
από τον Ι. Πολυλά (1825-1896)
στην απάντησή του στον
αντισολωμικό λίβελο του Σπ.
Ζαμπέλιου καθώς και σε μια
σολωμική μελέτη του Α. Καμπάνη
(1883 – 1957) λίγο αργότερα⁷⁸.

18. Ιάκωβος Πολυλάς

Όσον αφορά τα ελληνικά δρώμενα, η Ελληνική Εταιρία Γενικής και Συγκριτικής Γραμματολογίας ιδρύεται μόλις το 1987 με επίτιμους προέδρους τον Εμ. Κριαρά και το Κ. Θ. Δημαρά και λίγο αργότερα εντάσσεται στη Διεθνή Εταιρεία Συγκριτικής Γραμματολογίας (I. C. LA \ A. I. C. L.). Ο Δημαράς ήδη από τα νεανικά του χρόνια εξέφρασε τις ανησυχίες του προς τις θετικές αρχικά και θεωρητικές έπειτα επιστήμες. Επηρεάστηκε από το στενό του περιβάλλον και εισχώρησε από νωρίς σε φιλοσοφικές αναζητήσεις, μέσα σε ένα κλίμα ιδανισμού. Ο ίδιος εκπροσώπησε επάξια τη γενιά του '30, στράφηκε προς τη δυτική παιδεία, με κύριο μέλημά του μέσα από αυτή, να καλλιεργήσει το αίσθημα της ελληνικότητας και την εξύψωση της εθνικής συνείδησης.

⁷⁶ Rene Wellek – Austin Warren, *Θεωρία Λογοτεχνίας*, 1^η έκδοση Νέα Υόρκη 1942 και έκτοτε επανεκδομένο, σελ. 61.

⁷⁷ Pierre Brunel, Claude Pichois, Andre – Michel Rousseau, *Τί είναι η συγκριτική γραμματολογία*; (μτφ Δ. Αγγελάτος), Πατάκη, σελ. 106.

⁷⁸ Γ. Βελουδής, *Ψηφίδες, για μια θεωρία της λογοτεχνίας*, « Γνώση», Αθήνα, 1992, σελ. 74.

Για το Δημαρά, ο κόσμος είναι ύλη και ο άνθρωπος ζει μέσα σε αυτόν, περιβάλλεται από την ύλη, ενυπάρχει μέσα σε αυτή, γι' αυτό και πρέπει να είναι σημαντική η έκφραση ενδιαφέροντος προς τις φυσικές επιστήμες και την ορθή σκέψη. Η φιλοσοφία θα απαλλάξει τον κόσμο από τη δεισιδαιμονία και θα επιφέρει το Διαφωτισμό. Μέσα στη γενικότερη διδασκαλία αναδύεται μια νέα ηθική αγωγή και μια ανανέωση των ηθικών αξιών, μια «συλλογική ή εθνική χαρακτηρολογία».⁷⁹

Ο προοδευτισμός στον ελληνικό χώρο ενισχύεται με τη στροφή προς το ευρωπαϊκό πνεύμα. Ο χώρος (γεωγραφία) και ο χρόνος (ιστορία) προσφέρουν μια καθαρά ιστορική συνείδηση προς όφελος του γένους, με τη στροφή προς ουμανιστικές θεωρίες και νέες αναζητήσεις. Η ιστορική συνείδηση συνεπάγεται με την εθνική συνείδηση. Ο Δημαράς συνδέει το παρελθόν με το μέλλον, τονίζοντας την ανάγκη της κριτικής, την οποία ασπάστηκε από τη διδασκαλία του Albert Thibaudet (1874 -1936), κριτική που στηρίζει την πολυμορφία των ανθρώπινων συμπεριφορών και των ιδιοσυγκρασιών.

Ο συγκριτισμός, για τον Κ. Θ. Δημαρά, αποτελεί μια από τις μεγαλύτερες, αν όχι η μεγαλύτερη φιλολογία, μια τεχνική που συγκαταλέγεται στις ανθρωπιστικές επιστήμες και στηρίζεται στη σύγκριση λαών, καλών τεχνών, γραμμάτων και ιδεών. *«Η συγκριτική φιλολογία είναι ένα εργαλείο που, αν το χειριστούμε καλά, μπορεί να ανανεώσει τις μελέτες μας στον τομέα της γραμματείας. Αν, λέμε. Γιατί πραγματικά η ωραία και γόνιμη αυτή μεθόδευση διατρέχει δύο μεγάλους κινδύνους : ο ένας είναι να ξεπέσει στις ανιαρές ανιχνεύσεις επιδράσεων τις οποίες χαρακτήρισα άλλοτε "λόγιο κουτσομπολιό", ο άλλος είναι να βαλτώσει σε μια αδιέξοδη τυπολογία»*.⁸⁰

Η προσωπική του στροφή τοποθετείται χρονικά πιο κοντά στη δεκαετία του '40, είναι το πέρασμα στην ιστορία των ιδεών και αργότερα στην ιστορία των γραμμάτων. Ο συγκριτισμός ή συγκριτική αφορά όλους τους τομείς του επιστητού, τις ανθρωπιστικές επιστήμες. Η γέννηση του, ως απόρροια του κινήματος των Ιδεολόγων, έγκειται την εποχή α) του Διαφωτισμού, β) του Ρωμαντισμού και γ) των ναπολεόντειων πολέμων.

⁷⁹ Κ. Θ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα, Ερμής, 1977, σελ. ι' – ια'. Πβ. Με Ρ. Brunel, Cl. Pichois, A. – M. Rousseau, Qu' est- ce que la litterature comparee ? κεφ. «Images et psychologie d' un people », p. 64.

Στο συγκριτισμό, τα θέματα που τίθενται σε αντιπαράθεση πρέπει να έχουν μεταξύ τους μια σχέση οργανική, μια σχέση αιτιακή κι όχι αισθητική έτσι ώστε να προβάλλεται ένα αποτέλεσμα διαχρονικό, μια ουσιαστική και γόνιμη ευρωπαϊκή γραμματολογία. Σύμφωνα με τον Jean – Marie Carre «συγκριτική γραμματολογία είναι η επιστήμη των διαφορών». Η μέθοδος αυτή αποτελεί χρήσιμο εργαλείο στο να τονιστεί εις βάθος η ιδιαιτερότητα του κάθε λογοτέχνη, του κάθε επιστήμονα λογίου, του κάθε συλλογικού σώματος που αποτελεί αιτία μιας λογοτεχνικής παραγωγής.⁸¹

Η αυλαία της χρήσης του συγκριτισμού στον ελληνικό χώρο όμως ανοίγει πολύ νωρίτερα από την επίσημη καθιέρωσή της ως επιστήμη, ήδη δηλαδή από την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Κύριος εκφραστής της παρουσιάζεται ο Αδαμάντιος Κοραΐς, ο οποίος θέτει τη τεχνική του συγκριτισμού ανάμεσα στην αρχαία ελληνική και νέα ελληνική παιδεία. Η ανάγκη για αναγνώριση και εθνική επιβεβαίωση έδωσαν πρόσφορο έδαφος στο να γίνει εποικοδομητική η χρήση του συγκριτισμού. Η επιθυμία ανάπτυξης μιας εθνικής ιδεολογίας που θα ξεχώριζε το νέο ελληνισμό με τη προβολή των ιδεών του αλυτρωτισμού και του εθνικισμού έδωσε ώθηση στη διερεύνηση των μεταξύ τους οργανικών σχέσεων

Η γνωριμία του Δημαρά με τη συγκριτική φιλολογία προέρχεται από τη γαλλική σχολή, μέσω της ιστορικής, αποδεικτικής μεθόδου του Gustave Lanson (*Histoire de la Litterature francaise*). Η συγκεκριμένη πρόταση του είναι το σχήμα το οποίο οδηγεί από την έννοια του ελληνισμού στον εθνικό βίο και την εθνική συνείδηση, μέσα από την οποία καλλιεργείται η ιστορία της ευρύτερης γραμματείας του με τρόπο συγκριτικό.

Ο ίδιος ο Δημαράς έγινε υποστηρικτής της συγκριτικής επιστήμης και την ακολούθησε δίνοντας έμφαση στα βιβλιογραφικά εγχειρίδια, στα χρονολόγια, στις μεταφράσεις, στον περιοδικό τύπο, στα περιηγητικά κείμενα. Επίσης τονίστηκε ιδιαίτερος το άτομο ως φορέας νέων ιδεών καθώς και τα συλλογικά σώματα, οι φορείς όπως τα εκπαιδευτικά ιδρύματα, το Πανεπιστήμιο, οι βιβλιοθήκες και οι συλλογές, ως αρωγοί της παιδείας. Σε αυτό το σύνολο ιδεών, στο μη λογοτεχνικό λόγο, στους μέσους και στους

⁸⁰ Κ. Θ. Δημαράς, «Τα άπαντα του Toulet», εφημ. Το Βήμα, 18. 01. 87.

ήσσονες όρους και στις μεταφράσεις στηρίζεται και το έργο του *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*.⁸²

Ο πνευματικός τόπος του Δημαρά προτάσσει τη διακειμενικότητα, την εύρεση μιας εσωτερικής σχέσης μεταξύ δύο ή περισσοτέρων κειμένων. Κάποια κείμενα από αυτά οδηγούν σχεδόν εκβιαστικά στη συνανάγνωση από όπου προκύπτουν κειμενικές «συμπτώσεις» (περιοδ. «Εποχές», τ. 21, 1965). Οι συμπτώσεις αυτές οδηγούν σε συμπεράσματα συνέχειας ή ασυνέχειας της ιστορίας των γραμμάτων και της ιστορίας των ιδεών.⁸³

Ο Δημαράς εξέφρασε τη δυσaréσκειά του για τον τρόπο που η κατεστημένη ελληνική παιδεία αντιμετώπισε τη συγκριτική επιστήμη. Για τον ίδιο η μελέτη του δυτικού κόσμου, η στροφή προς τον ευρωπαϊκό πολιτισμό και τη παιδεία, με πρώτο καθοδηγητή το Παλαμά, δεν πρόδιδε το ελληνικό πνεύμα, παρά συνέδραμε στην καλύτερη κατανόηση του. Τα έργα του φανερώνουν τις επιδράσεις το συγκριτισμού από την ιστορία των ιδεών, στην ιστορία των συνειδήσεων, στην κατανόηση των πηγών και στην ερμηνευτική τους προσέγγιση.⁸⁴

Ο Δημαράς προτείνει έναν ιδανισμό όχι στατικό, ο οποίος βάλλει την ιστορία και την οδηγεί σε αδιέξοδα, αλλά μια ιστοριογραφία πιστή στη διαχρονία, στην αλλαγή, στο κοινωνικό γίνεσθαι. Με τη πίστη στις συγκριτικές μεθόδους, από τις οποίες προκύπτουν οι συγκλίσεις και οι αποκλίσεις, συλλαμβάνεται η ιδιοτυπία του νεότερου ελληνισμού.

⁸¹ Κ. Θ. Δημαράς : «Απόψεις γύρω στη συγκριτική γραμματολογία», *Ζητήματα ιστορίας των Νεοελληνικών γραμμάτων*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Φιλοσοφική Σχολή – τμήμα Φιλολογίας, παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1994.

⁸² Άννα Ταμπάκη, ο «Συγκριτισμός», *Επιστημονική συνάντηση στη μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 1994, σελ. 98.

⁸³ Τσιριμώκου Λίζυ, *Εσωτερική ταχύτητα, δοκίμια για τη λογοτεχνία* / εκδ. Άγρα, Αθήνα, 2000, σελ. 365.

⁸⁴ Κ. Θ. Δημαράς, «Συγκριτισμός», *Μνήμων*, 8 (1980- 82), σελ. 117-118.

Το ιστοριογραφικό αποτέλεσμα

Ο Δημαράς αναπαριστά μέσα από το έργο του το χώρο και το χρόνο, μέσα από κοινωνικά και πνευματικά μορφώματα. Ο πνευματικός χώρος δηλώνει εμφανώς τη σημειολογία του στους τόπους που ζούσαν οι λόγιοι, τις εστίες παιδείας. Τα πολιτισμικά φαινόμενα έχουν τη δική τους γεωγραφία, εκεί όπου ζουν και δημιουργούν οι λόγιοι, εκεί όπου χτίζεται ο διανοητικός κόσμος. Ο χώρος δηλώνει και τη κινητικότητα του. Οι άνθρωποι ταξιδεύουν και αποτελούν φορείς ιδεών, ρευμάτων και τρόπων ζωής. Εκτός από τη μετακίνηση των λαών πραγματοποιείται και μετακίνηση της ύλης. Οι εκδόσεις βιβλίων, οι μεταφράσεις, ο περιοδικός τύπος και τα σημαντικά δείγματα επιστολογραφίας το αποδεικνύουν.

Επιθυμία του Κ. Θ. Δημαρά ήταν η επιτυχία της συνοχής της εθνικής ιστορίας του ελληνικού κόσμου. Η εθνική ιστορία αποτελεί τη καταγεγραμμένη μνήμη του εν λόγω Έθνους. Με το έργο του, *Ιστορία Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, θέλησε με αφηγηματικό τρόπο να παρουσιάσει το πνευματικό γίνεσθαι της Ελλάδας, την αόρατη παράταση της διάρκειας στο παρελθόν και το μέλλον⁸⁵. Ο Δημαράς, ως άνθρωπος του πνεύματος και της γνώσης, επιδίδεται στην Ιστορία των μεγάλων γεγονότων, στα μεγάλα άλματα της πορείας του νέου ελληνισμού με τα πολλαπλά αίτια και τις διαχρονικές προσεγγίσεις⁸⁶.

Γνώρισμα του Δημαρά ήταν η διαρκής πνευματική αναζήτηση και η αδιάκοπη και επαναλαμβανόμενη μελέτη και η συγγραφή, μέσω των οποίων επικοινωνούσε, συνδιαλεγόταν. Αυτή του η επικοινωνία γινόταν πρώτα με τα ίδια τα κείμενα του, τα οποία δεν αποχωριζόταν ποτέ, παρά τα διόρθωνε, τα ανανέωνε και τα εμπλούτιζε διαρκώς και με τα βιβλία του και τα σημειώματά του που δεν έκλεινε ποτέ. Σε δεύτερο επίπεδο επικοινωνούσε με τη μελέτη και τον ιδιαίτερο τρόπο διδασκαλίας του με τους φοιτητές, όλους εκείνους τους μαθητές του που επάνδρωσαν τα ιδρύματά του και συνέχισαν στα χνάρια των πνευματικών του βημάτων.

⁸⁵ Paul Ricoeur, *Η αφηγηματική λειτουργία*, (μτφ Βαγγέλης Αθανασόπουλος), Καρδαμίτσα, σελ. 128.

⁸⁶ Άνθη Κομψά, Παν. Μουλλάς, Μνήμη Κ. Θ. Δημαρά, Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού, Αθήνα, 2001, σελ. 47 – 48.

Τέλος η επικοινωνία του μεγάλου δασκάλου γινόταν με το πνευματικό κόσμο, και χρησιμοποιώντας ένα τέτοιο όρο εννοείται η επικοινωνία του με τον αναγνώστη. Ο Δημαράς αναγνώριζε και σεβόταν την ελευθερία του άλλου στη γραφή και τη μέθοδο. Απόρροια όλων είναι το ότι η έρευνα του αποτελούσε μεγίστης σημασίας σημείο της ζωής του μέσα από τη πολυσημία και την πολλαπλότητα των δεκτικότητων, όλα τα υπόλοιπα, όπως έλεγε συχνά και ο ίδιος, αποτελούσαν μια «πάλη με τον άγγελο»⁸⁷.

⁸⁷ ο. π. Σπύρος Ασδραχάς, σελ. 118.

«ο λόγος δόθηκε στον άνθρωπο για να κρύβει τη σκέψη του»

Κ. Θ. Δημαράς

Μεγάλο όραμα του Κ. Θ. Δημαρά ήταν η προβολή της λογοτεχνικής ιστορίας με ένα κοινωνιολογικό υπόβαθρο, τονίζοντας το ότι δε μπορεί ένα αποτέλεσμα τόσο στενά συνδεδεμένο με τον άνθρωπο να είναι αποκομμένο από τη ζωή του, από τη κοινωνία, τη πολιτική, το πνεύμα. Το ιστοριογραφικό αποτέλεσμα της λογοτεχνίας τίθεται στο επίπεδο της διαχρονίας, δένοντας το παρελθόν με το παρόν. Η παιδεία ανήκει σε ένα χώρο ρευστότητας και κινητικότητας, αλλαγών, προσμειξέων και επικαλύψεων, ωσμώσεων και αντιθέσεων.

Ο τόπος με τη πολυφωνική του σύνθεση, η ελληνική πραγματικότητα στα χρόνια της υποδούλωσης και της καταπίεσης αλλά και σε εποχές οικονομικής και πνευματικής ανάτασης, κάνει τη λογοτεχνική σύνθεση μη αυτάρκη, ένα ζωντανό οργανισμό που πάλλεται κάτω από κοινωνικοπολιτικούς διπολισμούς και ανακατατάξεις. Η λογοτεχνική ιστορία δεν αποτελεί κάτι το παγιωμένο και αμετάβλητο, παρά αλλάζει σύμφωνα με το λογοτεχνικό κανόνα διατηρώντας πάντοτε κάποιες αναλλοίωτες αξίες.

Η *Ιστορία Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* του Κ. Θ. Δημαρά, σύμφωνα με το άρθρο του R. Beaton «Για μια νέα προσέγγιση στην ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας, 19^{ος} – 20^{ος} αιώνας», αποκρυσταλλώνει και εκσυγχρονίζει τις αποτιμήσεις του Παλαμά και της γενιάς του '30 ενώ παράλληλα αποτελεί και ένα γόνιμο σταθμό για τη μεταπολεμική ιστορική αντίληψη των νεοελληνικών γραμμάτων⁸⁸. Σίγουρα η προσφορά του στην ιστοριογραφία της λογοτεχνίας είναι σημαντικότερη και ανοίγει το δρόμο της έμπνευσης και της δημιουργίας στις επόμενες γενιές του πνεύματος και της διάνοησης.

⁸⁸ R. Beaton «Για μια νέα προσέγγιση στην ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας, 19^{ος} – 20^{ος} αιώνας», *Ζητήματα ιστορίας των Νεοελληνικών γραμμάτων*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Φιλοσοφική Σχολή – τμήμα Φιλολογίας, παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1994, σελ. 51.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

1. *Άνθη Κομψά*, Μνήμη Κ. Θ. Δημαρά, Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 2001.
2. Αποστολίδου Βενετία, Ο Κ. Παλαμάς, ιστορικός της νεοελληνικής λογοτεχνίας / Θεμέλιο, Αθήνα, 1992.
3. Γ. Βελούδης, *Ψηφίδες, για μια θεωρία της λογοτεχνίας*, εκδ. « Γνώση», Αθήνα 1992.
4. Κ. Θ. Δημαράς, *Ιστορία Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, από τις πρώτες ρίζες ως την εποχή μας, εκδόσεις «Γνώση» (έκδοση 9^η), Αθήνα 2000.
5. Κ. Θ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα, Ερμής, 1977.
6. Κ. Θ. Δημαράς, «Συγκριτισμός», *Μνήμων*, 8 (1980- 82).
7. Κ. Θ. Δημαράς, *Συνεντεύξεις* (Λ. Ζενάκος – Β. Κοντογιάννη), Αθήνα, Ερμής, 1986.
8. Κ. Θ. Δημαράς, «Τα άπαντα του Toulet», εφημ. Το Βήμα, 18. 01. 87.
9. *Διανοητική Ιστορία, όψεις μιας σύγχρονης συζήτησης, Θεωρία και μελέτες ιστορίας*, , Ε. Μ. Ν. Ε. – Μνήμων 1996.
10. *Επιστημονική συνάντηση στη μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα, 1994.
11. *Ζητήματα ιστορίας των Νεοελληνικών γραμμάτων*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Φιλοσοφική Σχολή – τμήμα Φιλολογίας, παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1994.

12. Γιώργος Θεοτοκάς, *Ελεύθερο Πνεύμα*, επιμ. Κ. Θ. Δημαράς, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Ερμής, Αθήνα, 1988
13. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τ. ΙΕ', Εκδοτική Αθηνών.
14. *Η μέθοδος της ιστορίας*, Ιστοριογραφικά και αυτοβιογραφικά σχόλια, Κ. Θ. Δημαράς: Συνέντευξη με Στ. Πεσματζόγλου και Ν. Αλιβιζάτο/ Άγρα.
15. Κ. Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* (η πρώτη μορφή : 1853) επιμέλεια: Κ. Θ. Δημαράς, Αθήνα, Ερμής 1970.
16. *Πενήντα χρόνια Νεοελληνικής παιδείας*, η παρουσία του Κ. Θ. Δημαρά στην επιστήμη των νεοελληνικών γραμμάτων, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού πολιτισμού και γενικής παιδείας, ιδρυτής : σχολή Μωραΐτη.
17. Ζαχαρίας Σιαφλέκης, *Συγκριτισμός και Ιστορία της Λογοτεχνίας*, επικαιρότητα, Αθήνα 1988.
18. Τσιριμώκου Λίζυ, *Εσωτερική ταχύτητα, δοκίμια για τη λογοτεχνία / Άγρα*, Αθήνα, 2000.

Ξένα

1. Roland Barthes, *Κριτική και αλήθεια*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα, 1972.
2. Roderick Beaton, *Εισαγωγή στη Νεότερη Ελληνική Λογοτεχνία*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 1996.
3. Pierre Brunel, Claude Pichois, Andre – Michel Rousseau, *Τί είναι η συγκριτική γραμματολογία;* , μτφ Δ. Αγγελάτος, Πατάκη.

4. Serge Doubrovsky – Tzetan Todorov (επιμ.), στο συλλογικό τόμο *Η διδασκαλία της λογοτεχνίας*, Συνέδριο του Σεριζι, Επικαιρότητα / Gerard Genette, «Λογοτεχνία και ιστορία».
4. Terry Eagleton, *Εισαγωγή στη θεωρία της λογοτεχνίας*, σελ. 130, εισαγωγή, θεώρηση μτφ. Δημήτρης Τζιόβας, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1989.
5. Douwe Fokkema – Elrout Ibsch, *Θεωρίες Λογοτεχνίας του Εικοστού Αιώνα*, θεωρία της Λογοτεχνίας, μτφ Γιάννης Παρίσης, επιμ. Ερ. Γ. Καψωμένος, Πατάκη (6^η).
6. Jack Le Goff, *Ιστορία και Μνήμη*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 1998.
7. Paul Ricoeur, *Η αφηγηματική λειτουργία*, μτφ Βαγγέλης Αθανασόπουλος, εκδ. Καρδαμίτσα.
8. Rene Wellek – Austin Warren, *Θεωρία Λογοτεχνίας*, σελ. 61, 1^η έκδοση Νέα Υόρκη 1942 και έκτοτε επανεκδιδόμενο.

Σημείωση: Το φωτογραφικό υλικό αντλείται από το έργο *Ιστορία Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, από τις πρώτες ρίζες ως την εποχή μας, εκδόσεις «Γνώση» (έκδοση 9^η), Αθήνα 2000

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

004000072327